

การตอบสนองของพุทธศาสนา ต่อปัญหาในสังคมวิทยาศาสตร์

สมภาร พรหมทา

สังคมวิทยาศาสตร์

เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์กล่าวเอาไว้ในหนังสือเล่มหนึ่งของเขาว่า สังคมวิทยาศาสตร์ (scientific society) ในทัศนะของเขาคือสังคมที่ความรู้แบบวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คน ระบบเศรษฐกิจและการเมือง^๑ แนวคิดของรัสเซลล์ ตามที่กล่าวมานี้เป็นการมองสังคมวิทยาศาสตร์อย่างกว้างที่สุด เมื่อกล่าวถึงอิทธิพลของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่อสังคมในปัจจุบัน คนมักมองไปที่เรื่องอิทธิพลต่อสภาพแวดล้อม (ซึ่งอาจจัดเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนตามทัศนะของรัสเซลล์ข้างต้น) อันที่จริงอิทธิพลที่ลึกซึ้งที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีต่อสังคมมนุษย์ยังอาจมองออกไปได้มากกว่าที่รัสเซลล์แจกแจงเอาไว้สามด้านนั้น เช่นอิทธิพลต่อการศึกษา ต่อศาสนา ต่อศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น จะอย่างไรก็ตาม ในบทความนี้ เมื่อกล่าวถึงสังคมวิทยาศาสตร์ ผู้เขียนขอตีกรอบตามคำนิยามของรัสเซลล์เพื่อให้การอภิปรายปัญหาต่างๆ มีขอบเขตที่ชัดเจน อนึ่งแง่มุมของสังคมสามด้านที่รัสเซลล์แสดงไว้นั้นก็เป็นแง่มุมที่สำคัญ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเมื่อมีอิทธิพลต่อสังคมมนุษย์ อิทธิพลนั้นอาจจำแนกออกเป็นสองส่วนคือ อิทธิพลต่อวิถีชีวิตของปัจเจกบุคคลภายในสังคมนั้น และอิทธิพลต่อโครงสร้างของสังคม การจำแนกอิทธิพลของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่อสังคมออกเป็นสามด้านของรัสเซลล์นั้นครอบคลุมสองประเด็นที่กล่าวมานี้ ผู้เขียนจึงขอใช้การจำแนกของรัสเซลล์เป็นกรอบ หากมีประเด็นเสริมที่ต่างไปจากที่รัสเซลล์กล่าวเอาไว้ ประเด็นเหล่านี้ก็อาจถือเป็นเรื่องปลีกย่อยที่สามารถจัดเข้าในสามประเด็นหลักนั้น

วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ในบทความนี้ เมื่อกล่าวถึงวิทยาศาสตร์ผู้เขียนจะใช้คำนี้ในความหมายที่พ่วงเอาเทคโนโลยีมาด้วย ที่ต้องนิยามเช่นนี้เพราะมีผู้แสดงความเห็นว่าเมื่อกล่าวถึงวิทยาศาสตร์ เราสามารถแยกสิ่งนี้ออกมาได้เป็นอย่างดี อีสรระจากเทคโนโลยี และผู้ที่คิดเช่นนี้มักมีความคิดต่อไปอีกว่า สิ่งที่เกิดปัญหาแก่สังคมไม่ใช่วิทยาศาสตร์ หากแต่คือเทคโนโลยี ในทัศนะของผู้เขียน วิทยาศาสตร์สามารถมองได้ทั้งในแง่ที่เป็นระบบการแสวงหาความรู้ที่บริสุทธิ์และระบบการแสวงหาความรู้เพื่อเสริมสร้างสมรรถนะให้มนุษย์สามารถทำสิ่งมหัศจรรย์ต่างๆ นานาได้ โดยที่ความมหัศจรรย์เหล่านี้ความรู้ธรรมดาเท่าที่ธรรมชาติอนุญาตให้มนุษย์มีได้ในระดับสามัญสำนึกไม่สามารถก่อให้เกิดขึ้นมาได้ การมองวิทยาศาสตร์สองแบบนี้สามารถหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์มายืนยันได้ทั้งคู่ ในหนังสือเล่มเดียวกันกับที่กล่าวข้างต้น รัสเซลล์กล่าวว่าวิทยาศาสตร์เท่าที่เคยมีมาในประวัติศาสตร์ทำหน้าที่สองอย่างหลักๆ คือ อย่างแรก ทำหน้าที่แสวงหาความรู้ อย่างที่สองทำหน้าที่ประยุกต์ความรู้ที่แสวงหามาได้แล้วให้เกิดผลในทางปฏิบัติ รัสเซลล์คิดว่า ผู้ที่มองว่าวิทยาศาสตร์มีหน้าที่แสวงหาความรู้ที่บริสุทธิ์เกี่ยวกับจักรวาล (ทำหน้าที่อย่างแรก) เท่านั้น คือผู้ที่มองวิทยาศาสตร์แบบชาวกรีกมอง แต่วิทยาศาสตร์ในความคิดของคนอีกชนชาติหนึ่งคือชาวอียิปต์นอกจากจะทำหน้าที่แสวงหาความรู้เกี่ยวกับจักรวาลแล้ว ยังทำหน้าที่เสริมสร้างสมรรถนะของมนุษย์ให้ทำอะไรได้มากขึ้นกว่าปกติด้วย นั่นคือในทัศนะของชาวอียิปต์ วิทยาศาสตร์กับเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่พ่วงมาด้วยกัน เราจะเข้าใจแนวคิดของชาวอียิปต์ ได้ไม่ยากหากจะพิจารณาผลงานที่คนเหล่านี้ทิ้งไว้ให้แก่โลกเช่นปิระมิด เป็นต้น การมองว่าวิทยาศาสตร์แยกจากเทคโนโลยีหรือไม่ย่อมขึ้นอยู่กับวิสัยมอง และประวัติศาสตร์พัฒนาการของวิทยาศาสตร์ก็บอกเราว่าเราสามารถ มองได้ทั้งสองแบบ ในบทความนี้ผู้เขียนขอเลือกมองวิทยาศาสตร์แบบชาวอียิปต์

ปัญหาในสังคมวิทยาศาสตร์

แม้ว่าเมื่อกล่าวโดยรวม สังคมวิทยาศาสตร์อาจหมายถึงทุกสังคมในโลกที่ได้รับอิทธิพลจากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสามเรื่องหลักๆ ที่กล่าวข้างต้น แต่ในบทความนี้ขอจำกัดความลงที่สังคมไทย และปัญหาที่จะกล่าวถึงต่อไปก็จะหมายถึงเฉพาะปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเท่านั้น สังคมไทยเมื่อมองเปรียบเทียบกับสังคมตะวันตก ซึ่งเป็นต้นกำเนิดหลักของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีข้อแตกต่างกันหลายอย่างความแตกต่างที่สำคัญประการหนึ่งคือ สังคมตะวันตกเนื่องจากเป็นดินแดนที่ให้กำเนิดและพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเอง ผู้คนในประเทศเหล่านี้จึงไม่ประสบปัญหาการตามความรู้ใหม่ไม่ทัน ส่วนสังคมไทยเป็นสังคมที่รับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาโดยวิธีนำเข้า ปัญหาหนึ่งที่เรพบกันคือการก้าวตามไม่ทันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่สังคมตะวันตก (รวมถึงสังคมตะวันออกที่ก้าวหน้าในเรื่องเหล่านี้เช่นญี่ปุ่น) คิดค้นขึ้น ปัญหาการตามความรู้ใหม่ไม่ทันนี้ยังอาจแยกมองได้อีกเป็นสองส่วนในระดับย่อยลงมา ส่วนแรกเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในวงการผู้ทำงานด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กับส่วนที่สองเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับประชาชนทั่วไป ปัญหาแรกไม่สู้น่าวิตก เพราะเป็นปัญหาที่แก้ไม่ยาก (หรือพอมองเห็นลู่ทางที่จะแก้) ปัญหาที่น่าวิตกคือส่วนที่สอง เรพบว่า แม้ว่าในปัจจุบัน เราจะยังไม่มีนักวิทยาศาสตร์ที่ทำงานในระดับนำเมื่อเทียบกับตะวันตก แต่ปัญหานี้ประเทศที่เคยนำเข้าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจากต่างประเทศเช่นญี่ปุ่น เกาหลี ก็สามารถแก้ได้ในระดับที่น่าพอใจระดับหนึ่ง ปัญหาการตามวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจากต่างประเทศไม่ทันซึ่งเกิดในวงวิชาการจึงไม่ใช่ปัญหาใหญ่ ในอนาคต หากระบบการศึกษาของเราเอาจริงเอาจังในการแสวงหาความรู้เองเพิ่มเติมไปจากที่รับมาจากต่างประเทศมากขึ้น ปัญหาทำนองนี้จะลดลงได้เองตามลำดับ (และดูเหมือนว่าประวัติศาสตร์พัฒนาการทางการศึกษาของเราจะบอกว่าการศึกษาระดับ

ไทยมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ที่จะสร้างสรรค์ความรู้เพิ่มเติมขึ้นจากที่เรียนรู้มาจากต่างประเทศ)

ปัญหาการตามความรู้ใหม่ไม่ทันที่น่าวิตกคือส่วนที่เกิดกับชาวบ้านทั่วไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านที่อยู่ในชนบท สิ่งที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ให้แก่นุษย์ในศตวรรษนี้ อาจแบ่งได้หลาย ๆ เป็นสองส่วน ส่วนแรกคือข้อมูลข่าวสาร ส่วนที่สองคือสิ่งอำนวยความสะดวกสบายและความบันเทิง เมื่อสองสิ่งนี้เข้ามาปะทะสังคมไทย ผลที่เกิดขึ้นก็คือคนไทยถูกแยกออกเป็นสองส่วนโดยอัตโนมัติ เมื่อเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารก้าวหน้าจะมีคนสองคนได้รับผลกระทบ คนแรกคือคนที่รู้เท่าทันข้อมูลข่าวสาร อีกคนคือคนที่ไม่รู้จะจัดการอย่างไรกับข้อมูลข่าวสารที่มีจำนวนมากมายมหาศาสตร์นี้ เนื่องจากข้อมูลข่าวสารในแง่หนึ่งคืออำนาจ ฝ่ายที่รู้วิธีจัดการกับข่าวสารจึงเป็นผู้มีอำนาจ ในขณะที่ผู้ไม่รู้เท่าทันจะกลายเป็นเหยื่อของระบบข้อมูลข่าวสารที่ซับซ้อนนี้ คนไทยส่วนใหญ่เป็นคนชนบทซึ่งตามข่าวสารไม่ทันและไม่มีความรู้พอที่จะจัดการกับข้อมูลข่าวสารที่ไหลทะลักมาปะทะตัวเองผ่านทางสื่อต่าง ๆ คนเหล่านี้จะกลายเป็นเหยื่อและผู้ถูกกระทำ คนชนบทอีสานบางแห่งที่ผู้เขียนรู้จักเชื่อถึงขนาดว่าสิ่งที่ปรากฏผ่านสื่อต่าง ๆ เช่นวิทยุต้องจริงเสมอ สมัยที่เป็นเด็กอยู่ในหมู่บ้าน ผู้เขียนจำได้ว่าคนแก่ในหมู่บ้านเถียงกันเรื่องคุณภาพของยายีห้อหนึ่งที่โฆษณาขายทางวิทยุ คุณตาคนหนึ่งยืนยันว่ายานี้ต้องดีแน่เพราะวิทยุบอกว่าดี แม้ว่าเหตุการณ์จะผ่านมานานแล้ว แต่ทุกครั้งที่มีโอกาสกลับไปหมู่บ้าน สิ่งที่คุณตาคนนั้นพูดก็คือเรื่องทำนองนี้ยังมีอยู่ในสังคมชนบทไม่เปลี่ยนแปลง การที่คนบ้านนอกเลือกโฆษณาวิทยุหรือโทรทัศน์เป็นผู้แทนราษฎรสะท้อนให้เห็นสิ่งที่ผู้เขียนกล่าวมานี้เป็นอย่างดี

ในส่วนของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีปะทะกับสังคมไทยในรูปของสิ่งอำนวยความสะดวกสบายและความบันเทิงนั้น ดูจะเป็นปัญหารุนแรงกว่าปัญหาด้านข้อมูลข่าวสาร คนที่รู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารจะเป็น

คนมีอำนาจ ความมีอำนาจนี้ในแง่หนึ่งคือความมีอำนาจทางเศรษฐกิจ สังคมไทยปัจจุบันผู้คนมีรายได้แตกต่างกันมาก และความแตกต่างนี้ก็สัมพันธ์ไปถึงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในแง่ที่ว่าผู้รู้เท่าทันเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารจะสามารถใช้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้ในทางเศรษฐกิจ คนรวยเหล่านี้ (ซึ่งมีไม่มากนัก) เป็นคนที่สามารถซื้อหาสิ่งอำนวยความสะดวกสบายและความบันเทิงที่เทคโนโลยีสมัยใหม่สร้างขึ้น คนส่วนใหญ่ซึ่งยากจนเพราะไม่สามารถใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารเมื่อเห็นคนรวยมีสิ่งอำนวยความสะดวกสบายก็อยากมีเช่นนั้นบ้าง ปัจจัยด้านจิตวิทยาตามที่กล่าวมานี้ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมเลียนแบบคนรวยในเรื่องการบริโภค อาจกล่าวได้ว่าสิ่งหนึ่งที่แผ่ไปกับเทคโนโลยีเพื่อความบันเทิงและความความสะดวกสบายก็คือค่านิยมที่เห็นว่า การมีสิ่งเหล่านี้ครอบครองเป็นสมบัติเป็นค่าประการหนึ่ง และค่านิยมดังกล่าวนี้กำลังทำลายสังคมชนบทไทยลงอย่างน่าใจหาย ในบางท้องถิ่นพ่อแม่ไม่รู้สึกลึกซึ้งที่จะขายลูกสาวมาเป็นโสเภณีเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งอำนวยความสะดวกสบายและความบันเทิง เช่น โทรทัศน์ วิทยุ พัดลม ตู้เย็น เป็นต้น ในหมู่บ้านของผู้เขียนนั้นในแง่ทฤษฎีตู้เย็นไม่มีความจำเป็นใด ๆ ทั้งสิ้นเพราะแหล่งอาหารชนิดหาได้วันต่อวันมีอยู่อย่างสมบูรณ์และน้ำเย็น ๆ ก็สามารถหาได้ง่ายดายจากน้ำฝนในตุ่มดินเผา แต่ในความเป็นจริงคือ แทบไม่มีบ้านไหนที่มีตู้เย็น (ซึ่งใช้ประโยชน์เพียงเอาไว้แช่น้ำฝนดื่มเท่านั้น) นี่คือนิยมที่มากับเทคโนโลยี

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ไม่ใช่ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในตัววิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเอง หากแต่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับคนซึ่งตามไม่ทันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ปัญหาเช่นนี้เรามักไม่พบในสังคมที่สร้างวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีขึ้นเอง แต่เรามักจะพบในสังคมที่นำเข้าสิ่งเหล่านี้จากต่างประเทศ มีปัญหาอีกประเภทหนึ่งที่สามารถเกิดขึ้นได้แม้ว่าผู้คนในสังคมนั้น จะรู้เท่าทันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแล้วก็ตาม (รู้เท่าทันในที่นี้หมายถึงในแง่

เทคนิคและหลักวิชาเท่านั้น) ปัญหาประเภทนี้บทความนี้จะเกี่ยวข้องด้วยเพราะเป็นปัญหาของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีโดยตรง และที่สำคัญคือ แม้ว่าสังคมไทยจะสามารถปรับผู้คนให้ทันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในวันหนึ่งข้างหน้าแล้วก็ตาม ปัญหาที่จะกล่าวต่อไปนี้จะยังคงอยู่ การเรียนรู้เพื่อเตรียมตัวเผชิญปัญหาประเภทนี้จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้ที่มิชีวิตอยู่ในสังคมวิทยาศาสตร์

ปัญหาสองประเภท

เราอาจจำแนกปัญหาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีออกเป็นสองประเภทด้วยกันคือปัญหาทางมโนทัศน์ กับปัญหาทางการประยุกต์ปฏิบัติ วิทยาศาสตร์นอกจากจะเข้าใจได้ในฐานะศาสตร์ที่พยายามทำความเข้าใจจักรวาล ยังสามารถเข้าใจได้ในฐานะที่เป็นโลกทัศน์ที่ชี้นำบอกเราว่าอะไรควรไม่ควรที่จะเลือก แง่แรกของวิทยาศาสตร์เป็นแง่ที่ชัดเจน แต่แง่ที่สองเป็นแง่ที่แผ่เงาไม่แสดงตัวตรง ๆ เมื่อกล่าวถึงวิทยาศาสตร์ นักวิทยาศาสตร์หลายคนอาจพยายามที่จะจำกัดขอบเขตของวิทยาศาสตร์ว่า สิ่งที่วิทยาศาสตร์จะทำคือศึกษาว่าอะไรคือความจริงของโลกธรรมชาติ วิทยาศาสตร์ไม่มีหน้าที่ชี้แนะว่ามนุษย์ควรใช้ชีวิตอย่างไร แต่ในความเป็นจริงเราพบว่าในยุคที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้า ความคิดของผู้คนได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียังไม่ก้าวหน้าเช่นนั้น ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้มีหลายด้าน และด้านหนึ่งที่สำคัญคือความเปลี่ยนแปลงในทางความเชื่อทางศาสนาและระบบปรัชญาเกี่ยวกับสถานภาพต่าง ๆ ของมนุษย์ นี่แสดงให้เห็นว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้ทำหน้าที่ชี้นำโลกทัศน์ของผู้คนควบคู่ไปกับการทำหน้าที่แสวงหาความจริงด้วย มีนักคิดหลายคนที่ศึกษาบทบาทด้านการชี้นำโลกทัศน์ของผู้คนของวิทยาศาสตร์แสดงความเป็นห่วงว่าโลกทัศน์ดังกล่าวนี้มีปัญหา (ซึ่งเราจะยังไม่กล่าวถึงในตอนนี้) ปัญหาทำนองนี้คือสิ่งที่ผู้เขียนเรียกว่าปัญหาทางมโนทัศน์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า วิทยาศาสตร์ไม่เพียงแต่ศึกษาโลกธรรมชาติเท่านั้น หากแต่ยังพยายามทำหน้าที่เสริมสมรรถนะของมนุษย์ให้สามารถสร้างสิ่งมหัศจรรย์ต่าง ๆ นานาที่ความรู้ในระดับสามัญสำนึกไม่สามารถทำให้เกิดขึ้นมาได้ เราจึงจำเป็นต้องของวิทยาศาสตร์ในนามเทคโนโลยี นับตั้งแต่วันแรกที่เทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทอย่างจริงจังในสังคมมนุษย์เมื่อราวร้อยกว่าปีที่ผ่านมามีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าเทคโนโลยีดังกล่าวนี้ได้ทำลายทรัพยากรธรรมชาติลงอย่างน่าใจหาย นี่คือตัวอย่างของปัญหาที่ผู้เขียนเรียกว่าปัญหาทางการประยุกต์ ปัญหาประเภทนี้ได้แก่ปัญหาที่เกิดจากการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทำบางสิ่งบางอย่าง

ที่ผ่านมาในตอนต้น ผู้เขียนได้ตีกรอบว่า สังคมวิทยาศาสตร์หมายถึงสังคมที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีผลกระทบต่อสามเรื่องหลัก ๆ ในสังคมนั้นคือ (๑) วิถีชีวิตของผู้คน (๒) ระบบเศรษฐกิจ และ (๓) ระบบการเมือง เมื่อนำสามเรื่องนี้ไปโยงกับปัญหาสองประเภทที่เพิ่งกล่าวมาข้างต้น เราจะพบว่า สิ่งกระทบวิถีชีวิตของผู้คนคือส่วนที่เป็นมโนทัศน์ของวิทยาศาสตร์มากกว่า ส่วนที่เป็นเรื่องของการประยุกต์ ในขณะที่ส่วนที่กระทบเรื่องเศรษฐกิจและการเมืองคือส่วนที่เป็นการประยุกต์มากกว่าส่วนที่เป็นเรื่องทางมโนทัศน์ในวิทยาศาสตร์ ต่อไปนี้เราจะมาพิจารณาปัญหาเหล่านี้กันในรายละเอียด

ปัญหาทางมโนทัศน์

เมื่อมองโดยรวม ๆ วิทยาศาสตร์ในความรู้ลึกของคนทั่วไปที่เป็นคนช่างคิดและเป็นตัวของตัวเองคือ ศาสตร์ที่มีเหตุมีผล มีระเบียบวิธีที่เคร่งครัดรัดกุมในการแสวงหาความรู้ วิทยาศาสตร์เป็นศาสตร์ที่อดทนเอาจริงเอาจัง ไม่ด่วนสรุปอะไรง่าย ๆ และเมื่อเชื่อว่าตนเองพบความจริงบางอย่างในธรรมชาติ ก็นำเสนอความรู้นั้นออกไปโดยใจที่เปิดกว้างว่าเมื่อใดก็ตามที่มีผู้สามารถหาหลักฐานมาลบล้างความรู้นี้ได้ก็จะยอมล้มเลิกสิ่งที่ตนเองค้นคว้ามาด้วยความยากลำบากนั้น ภาพลักษณ์ดังกล่าวนี้

อาจถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญที่สนับสนุนให้ฐานะของวิทยาศาสตร์ก้าวขึ้นมาอยู่เหนือระเบียบวิธีในการแสวงหาความรู้ของมนุษย์เท่าที่เคยมีมาในประวัติศาสตร์ และจากประวัติการทำงานทางวิทยาศาสตร์เรา จะพบว่า ผู้ที่ทำงานในสายนี้อย่างจริงจัง (ผู้เขียนหมายถึงคนที่ทำงานด้วยน้ำใจแบบวิทยาศาสตร์) คือคนที่ไม่เห็นแก่ความสะดวกรบาย ไม่เห็นแก่ความรำรวยมั่งคั่ง เป็นคนมักน้อย ใฝ่รู้และมีความสุขกับชีวิตที่เรียบง่ายนั้น ภาพลักษณ์ของนักวิทยาศาสตร์ไม่ต่างจากภาพลักษณ์ของนักบวช ต่างกันเพียงนักบวชใช้ชีวิตเรียบง่ายเพื่อแสวงหาความรู้ทางจิต ในขณะที่นักวิทยาศาสตร์ใช้ชีวิตเช่นเดียวกันนั้นเพื่อแสวงหาความรู้ในธรรมชาติ

จะอย่างไรก็ตาม มีบางแง่ของวิทยาศาสตร์ที่อาจถือได้ว่าเป็นจุดอ่อนทางด้านมโนทัศน์ ต่อไปนี้เราจะมาพิจารณาดูจุดอ่อนเหล่านี้ เป็นการพิจารณาเพื่อหาทางแก้ไขปรับปรุง ไม่ใช่เพื่อชี้ว่าวิทยาศาสตร์นั้นเลวร้ายแต่อย่างใด

โลกทัศน์แบบสสารนิยมในวิทยาศาสตร์

แม้นักปรัชญาวิทยาศาสตร์หลายคนจะเชื่อว่าวิทยาศาสตร์ไม่จำเป็นต้องวางอยู่บนพื้นฐานของปรัชญาสสารนิยมเสมอไปก็ตาม แต่ประวัติและพัฒนาการของวิทยาศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริงบอกเราว่า ศาสตร์แขนงดังกล่าวนี้เกิดและเติบโตมาบนเส้นทางของปรัชญาสสารนิยม คำว่าสสารนิยมอาจมีความหมายกว้าง ในที่นี้ผู้เขียนขอจำกัดความให้แคบลงมาว่า สสารนิยมคือแนวคิดที่เชื่อว่าความจริงสุดท้ายในธรรมชาติคือสสารหรือปรากฏการณ์ทางสสาร โลกทัศน์ดังกล่าวนี้ทำให้วิทยาศาสตร์อธิบายความซับซ้อนของชีวิต ความซับซ้อนของจิต ตลอดจนภาวะอันน่าตื่นตาตื่นใจของจักรวาลในรูปของจักรกลในสมัยหนึ่ง และในสมัยนี้แม้ว่าแนวคิดเชิงจักรกลนั้นจะค่อยๆ ลดบทบาทลงไปมากแล้ว แต่วิทยาศาสตร์ก็ยังเชื่ออยู่เช่นเดิมว่า ปรากฏการณ์อันน่าพิศวงเช่นความละเอียดอ่อนของชีวิตจิตใจ อารมณ์

ความรู้สึกของมนุษย์เป็นต้น สามารถเข้าใจได้ด้วยการทอนมนุษย์ลงไปหาองค์ประกอบที่เป็นสสารพื้นฐานที่สุด แนวคิดแบบสสารนิยมนี้อาจเห็นได้ชัดที่สุดในงานค้นคว้าของนักวิทยาศาสตร์ปัจจุบันที่ทำงานสายคอมพิวเตอร์ คนเหล่านี้บางคนเชื่อว่าปรากฏการณ์ที่เรียกว่าความคิด ความรู้สึก และการตอบสนองต่อสิ่งที่มากระทบที่เกิดขึ้นในตัวมนุษย์เป็นปรากฏการณ์เชิงกลไกที่อาจศึกษาเพื่อนำมาเป็นแบบในการสร้างโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่ทำงานเลียนแบบมนุษย์ได้อย่างไม่ผิดเพี้ยนทั้งในแง่ความคิด ความรู้สึก และการตอบสนองต่อสิ่งที่มากระทบ ในทัศนะของคนเหล่านี้ คนกับคอมพิวเตอร์ไม่มีอะไรต่างกันที่เราเข้าใจว่าคอมพิวเตอร์ต่างจากคน (เช่นคอมพิวเตอร์คิดไม่ได้ ไม่มีอารมณ์ ความรู้สึกและความอ่อนไหว เป็นต้น) เพราะเราอยู่ในยุคที่เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ยังพัฒนาไปไม่ถึงจุดที่ว่ามันเท่านั้นเอง

โลกทัศน์แบบสสารนิยมไม่ใช่สิ่งผิด ไม่ใช่สิ่งเลวร้าย ในวงการปรัชญาแนวคิดแบบสสารนิยมไม่ได้มีฐานะด้อยกว่าแนวคิดอื่น (เช่นแนวคิดแบบจิตนิยมซึ่งในที่นี้อาจกล่าวได้อย่างกว้างๆ ว่าพุทธศาสนาก็จัดอยู่ในแนวคิดที่ว่ำนี) แต่สิ่งที่เป็นความผิดพลาด (หากเราคิดว่ำนี้นี้พอเรียกได้ว่าเป็นความผิดพลาด) ก็คือ การสรุปอะไรหลายอย่างเกินไปจากสมมติฐาน แนวคิดแบบสสารนิยมเป็นทัศนะทางอภิปรัชญาซึ่งไม่สามารถตรวจสอบว่าจริงหรือเท็จด้วยวิธีการทางประสาทสัมผัสเช่นเดียวกับทัศนะทางอภิปรัชญาอื่นๆ เช่นจิตนิยม ในการทำงานค้นคว้าใดๆ ก็ตาม เราจำเป็นต้องมีสมมติฐานบางอย่างเพื่อใช้เป็นกรอบสำหรับนำทางการค้นคว้า จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม วิทยาศาสตร์เลือกปรัชญาสสารนิยมเป็นกรอบที่ว่ำนั่นสิ่งที่วิทยาศาสตร์ควรตระหนักอยู่เสมอก็คือแนวคิดที่ทอนธรรมชาติทั้งหมดลงเป็นสสารเป็นเพียงสมมติฐานหรือกรอบในการทำงานเท่านั้น สมมติดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่ไม่มีทางพิสูจน์ว่าจริงหรือเท็จ แต่เพราะผู้อยู่ในวงการวิทยาศาสตร์ (แม้จะไม่ทั้งหมดแต่ก็น่าจะได้แก่ส่วนใหญ่) ไม่ตระหนักดังกล่าวก็นำจะ

เชื่อบางอย่างเกิดตามมามีว่า วิทยาศาสตร์คือสิ่งที่พิสูจน์ว่าศาสนาเท็จ ความเชื่อใดที่ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์ไม่น่าเชื่อถือ เป็นต้น

ความเป็นศาสตร์เฉพาะเรื่อง

ชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งที่ซับซ้อน เมื่อมนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นสังคม ภาพของสังคมก็คือที่รวมของสิ่งที่ซับซ้อนจำนวนมาก เฉพาะชีวิตของปัจเจกบุคคลแต่ละคนก็เป็นสิ่งที่ซับซ้อนอย่างยิ่งอยู่แล้ว เมื่อสิ่งซับซ้อนจำนวนมากมาอยู่รวมกัน สังคมก็ยังเป็นสิ่งที่ซับซ้อนเพิ่มขึ้นตามลำดับด้วย อารยธรรมมนุษย์ได้ให้กำเนิดวิทยาการและศิลปะ เฉพาะวิทยาการนั้นอาจจำแนกกว้างๆ ได้เป็นสองสายคือวิทยาศาสตร์กับสายนอกวิทยาศาสตร์ สายนอกวิทยาศาสตร์ก็อาจแยกเป็นสองสาขาใหญ่ๆ คือมนุษยศาสตร์กับสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์มุ่งทำความเข้าใจมนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจเจก ส่วนสังคมศาสตร์มุ่งทำความเข้าใจมนุษย์ในฐานะหน่วยรวมที่เรียกว่าสังคมและการเป็นสมาชิกของสังคม

ถ้าจำแนกวิทยาการออกเป็นส่วนต่างๆ ตามที่กล่าวมาข้างต้น เราจะเห็นว่าวิทยาศาสตร์เป็นเพียงแขนงหนึ่งของวิทยาการที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อทำความเข้าใจธรรมชาติและตัวเอง วิทยาศาสตร์เริ่มต้นด้วยความสนใจเฉพาะคือต้องการรู้ว่าอะไรคือความจริงแท้ที่ซ่อนอยู่หรือซ่อนอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เราพบเห็นในชีวิตประจำวัน จุดมุ่งหมายที่เจอนั้นทำให้ทิศทางการแสวงหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ดำเนินไปในทิศทางที่เฉพาะอย่างยิ่งอันหนึ่ง ทิศทางที่ว่านี้ก็คือ (๑) การมุ่งความสนใจไปที่สสารเท่านั้น (๒) การพยายามค้นลึกลงไปในธรรมชาติภายในของสสารด้วยความเชื่อว่าภายในนั้นมีความจริงสุดท้ายซ่อนเร้นอยู่ กรอบการทำงานที่เฉพาะอย่างยี่งนี้เมื่อนำมาใช้ศึกษาสิ่งที่ซับซ้อนเช่นมนุษย์ ภาพของมนุษย์ที่ได้ในฐานะความจริงที่ผ่านการวิเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ก็คือชิ้นส่วนของสสารที่เรียกว่าอนุภาคบ้าง อะตอมบ้าง โมเลกุลบ้าง เซลล์บ้าง

ซึ่งห่างไกลจากความเป็นมนุษย์ที่ตัวเราเองสามารถเข้าใจและรับรู้ได้ด้วยสามัญสำนึกภายในของตนโดยไม่ต้องมีใครมาชี้แนะ ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล นักวิทยาศาสตร์คนสำคัญของไทย เคยกล่าวเอาไว้ว่า

ที่นี้พวกเขาก็คิดว่า มันมีโลกทางกายภาพมาก่อน เราเป็นหน่วยของชีวิตที่เกิดขึ้นมาทีหลังโลก และเกิดมาเพื่อต่อสู้กับสิ่งเหล่านี้ มนุษย์มีความสามารถที่จะเรียนรู้ควบคุม และเอาชนะธรรมชาติ วิทยาศาสตร์เจริญด้วยความคิดแบบนี้ แต่ก็เป็นความเจริญทางวัตถุนะ แต่เมื่อวิทยาศาสตร์ใช้ระบบอันเดียวกันนี้มาแสวงหาความรู้เกี่ยวกับเรื่องความรู้สึกนึกคิด ความสำเร็จของมันก็ลดลงเรื่อยๆ มันลดลงตั้งแต่พิจารณาการศึกษาสิ่งที่มีชีวิตคือ พืช พอมาถึงสัตว์ก็ลดลงอีกระดับหนึ่ง พอมาถึงมนุษย์มันก็ยังลดลงใหญ่ ยิ่งมาใช้ศึกษาสังคมมนุษย์มันก็ยังลดหนักเข้าไปอีก ปัญหาที่ประสบในปัจจุบันคือการนำวิทยาศาสตร์มาใช้ในสังคมศาสตร์ มันไม่ประสบความสำเร็จ"

นักปรัชญาวิทยาศาสตร์อย่างเช่นรองศาสตราจารย์ ดร.มารค ตามไท แห่งภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็เคยวิจารณ์วิทยาศาสตร์ว่า

วิทยาศาสตร์พัฒนาไปค่อนข้างแคบ พัฒนาไปในกรอบที่จำกัด วิทยาศาสตร์อธิบายปรากฏการณ์ทางกายภาพของโลกในแนวนิ่งมาตลอด ไม่เคยออกไปจากแนวนิ่ง เช่นไม่แตะเรื่องความสุขในชีวิตมนุษย์ เป็นต้น แม้จะมีวิทยาศาสตร์บางสาขาเช่นจิตวิทยาเดินออกมาจากกรอบจำกัดนี้บ้าง แต่วิทยาศาสตร์โดยส่วนใหญ่จะเดินไปในกรอบที่กล่าวถึงข้างต้น มีคนพูดกันว่าวิทยาศาสตร์พัฒนาไปไกล แต่มนุษย์ส่วนใหญ่ก็ยังไม่ค่อยมีความสุขกัน ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ยังไม่เอื้อที่จะให้มนุษย์มีชีวิตอย่างเป็นสุข"

วิธีการในการแสวงหาความจริงของวิทยาศาสตร์นั้นอาจเรียกได้ว่าเป็นวิธีการของการลดทอน และจากวิธีการดังกล่าวนี้ สิ่งที่เป็นผลตามมาก็คือ ความจริงที่มีหลากหลายมิติของโลก จักรวาล และมนุษย์ได้ถูกทอนให้เหลือเพียงความจริงที่แห้งแล้งเพียงมิติเดียว หากความจริงของสิ่งที่กล่าวมาข้างต้นเปรียบได้กับประติ-

มากรรม รูปนั้นมีมิติ มีแง่มุมที่สามารถพินิจให้เห็น ความงามได้หลากหลาย สิ่งที่วิทยาศาสตร์กระทำกับ รูปหล่ออันงดงามนั้นคือรีดให้เป็นแผ่นแบน ๆ ที่มีเพียง มิติเดียว

การทอนโลกทางกายภาพลงเป็นหน่วยมูลฐานซึ่ง วิทยาศาสตร์ใช้อยู่ไม่ใช่สิ่งที่ผิดหรือถูกในตัวเอง วิธีการ ดังกล่าวนี้นี้ก็เหมือนกับวิธีการในการแสวงหาความรู้ แบบต่าง ๆ วิธีการดังกล่าวนี้อาจเหมาะกับวิทยาศาสตร์ ซึ่งต้องการวัดสิ่งต่าง ๆ ที่กำลังศึกษาออกมาเป็นปริมาณ วิธีการลดทอนทำให้เราประสบความสำเร็จที่จะคำนวณ หาปริมาณ ปัญหาจะไม่เกิดหากผู้ทำงานด้านวิทยาศาสตร์จะเข้าใจว่างานที่ตนเองกำลังทำอยู่นั้นคืออะไร แต่ปัญหาก็เกิดขึ้นเพราะความพยายามที่จะขยายผลการค้นคว้าในขอบเขตที่เฉพาะไปหาสิ่งที่ยิ่งใหญ่กว้างขวางไปกว่านั้น

ปัญหาทางการประยุกต์

เราจะพิจารณาปัญหาทางการประยุกต์วิทยาศาสตร์ ควบคู่ไปกับเรื่องการเมืองและเศรษฐกิจ โดยในที่นี้จะ รวมการเมืองและเศรษฐกิจเข้าเป็นเรื่องเดียวกัน (เพื่อ สะดวกแก่การอธิบาย อีกทั้งสองเรื่องนี้ในทางปฏิบัติ หรือในความเป็นจริงที่เกิดขึ้นก็เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กัน อย่างแนบแน่น)

เมื่อกล่าวถึงการเมืองและเศรษฐกิจ คนทั่วไปมัก มีความรู้สึกว่าสองเรื่องนี้ห่างไกลจากวิทยาศาสตร์ ที่คน ทั่วไปเข้าใจเช่นนั้นเพราะอิทธิพลของวิทยาศาสตร์และ เทคโนโลยีต่อสิ่งเหล่านี้ไม่แสดงตัวชัดเจน จะอย่างไร ก็ตาม จากการศึกษาประวัติศาสตร์โลก สิ่งที่เราปฏิเสธ ไม่ได้ก็คือ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีอิทธิพลอย่าง ลึกซึ้งต่อระบบการเมืองและเศรษฐกิจ เราจะพิจารณา อิทธิพลดังกล่าวนี้เป็นลำดับไป

วิทยาศาสตร์กับทุนนิยม

ในหนังสือเรื่องทุน (Capital) มาร์กซใช้เนื้อที่ หนึ่งบทเต็ม ๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ในโลยีได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในระบบการผลิตแบบ ทุนนิยมอย่างไร* สิ่งที่มีมาร์กซบรรยายเอาไว้ในหนังสือ ของเขาแม้จะไม่เพียงพอที่จะให้สรุปได้ว่าวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ในเชิงตรรกะ แต่นับจากยุคสมัยของมาร์กซเป็นต้นมา จนถึงวันนี้ สิ่งที่เราพบก็คือ ยิ่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี พัฒนาไปมากเท่าใด ระบบทุนนิยมก็ยิ่งเติบโตและ มีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น และที่สำคัญที่สุดคือการ เติบโตของทุนนิยมโดยเฉพาะอย่างยิ่งทุนนิยมในประเทศ ที่กำลังพัฒนาอย่างเช่นประเทศไทยมักก่อให้เกิดปัญหา มากกว่าผลดี คนที่ได้รับประโยชน์จากความเติบโตนั้น คือคนจำนวนน้อยนิดที่มีอำนาจควบคุมวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี ปรากฏการณ์ตามที่กล่าวมานี้เป็นสิ่งที่ นักวิทยาศาสตร์ต้องหันมาทบทวนและตั้งคำถามต่อ ตนเองอย่างจริงจัง ปัญหาหนึ่งที่เราน่าจะถามกันก็คือ จริงหรือไม่ที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนั้นเป็นกลาง อย่างที่เรา (ซึ่งในที่นี้อาจจะหมายถึงนักวิทยาศาสตร์ และนักเทคโนโลยีบางส่วน) เข้าใจกัน

มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า ผลผลิตของวิทยาศาสตร์และ เทคโนโลยีง่าย ๆ อย่างเช่นนาฬิกาก็มีอิทธิพลลึกซึ้งต่อ วิถีชีวิตมนุษย์ นับจากวันที่นาฬิกาเรือนแรกถูกผลิตขึ้น มนุษย์ก็สูญเสียเสรีภาพที่จะทำอะไรเมื่อใดก็ได้ไปทันที โลกทั้งโลกเดินไปอย่างเป็นจังหวะตามจังหวะของนาฬิกา หนุ่มสาวบางคู่ต้องเลิกรักกันไปหลังจากทะเลาะกัน อย่างรุนแรงเรื่องผิดเวลานัด การมาตรงหรือไม่ตรง ต่อเข็มนาฬิกาปัดนาฬิกามีความหมายในเชิงจริยธรรม นี่เป็นเพียงตัวอย่างเล็กๆ น้อยๆ ที่แสดงให้เห็นว่าแม้ เพียงผลผลิตจากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ง่าย ๆ ก็มี ผลซับซ้อนต่อชีวิตมนุษย์ เราจะพบอิทธิพลของอำนาจ ลึกซึ้งเหล่านี้ได้ทั่วไปในสังคมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เมื่อเราขับรถบนทางด่วน เราไม่มีเสรีภาพที่จะขับด้วยความเร็วเท่าใดก็ได้ ระบบคมนาคมที่เร่งด่วนทั้งระบบนั้น จะให้จังหวะ จะออกคำสั่ง จะตรวจว่าเราจะต้องเคลื่อนที่ ไปด้วยความเร็วและด้วยท่วงทีจังหวะอย่างไร มนุษย์บน ทางด่วนมีสภาพเป็นเพียงเฟืองเล็กๆ ตัวหนึ่งที่ไร้ความ

หมายของระบบทั้งระบบ แล้วอย่างนี้จะว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นกลางได้หรือ นี่คือการถามที่หลายคนเริ่มถามกันมากขึ้นในศตวรรษนี้

กล่าวอย่างย่อ ๆ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมีลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งคือเปิดตลาดเสรีให้เอกชนใช้ความสามารถของตนแข่งขันกันแสวงหากำไร ภายในระบบตลาดดังกล่าวนี้ เพื่อให้ได้มาซึ่งกำไรสูงสุด เจ้าของธุรกิจนั้น ๆ ต้องใช้กลยุทธ์และกระบวนการวิธีต่าง ๆ ที่มีประสิทธิภาพ ขั้นตอนของธุรกิจอาจแบ่งออกเป็นสองขั้นตอนหลัก ๆ คือ ขั้นตอนการผลิตกับขั้นตอนการขาย ในขั้นตอนแรก ระบบหนึ่งที่มีธุรกิจแบบทุนนิยมเสรีถือว่ามีประสิทธิภาพก็คือ ทำอย่างไรจึงจะสามารถผลิตได้มากที่สุดและมีคุณภาพมากที่สุดโดยเสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด มาร์กซชี้เอาไว้ในหนังสือเรื่องทุนของเขาว่า ตรงนี้เองที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทสำคัญ ในขั้นตอนที่สอง ระบบที่มีประสิทธิภาพคือระบบกระตุ้นให้คนจำนวนมากที่สุดเท่าที่จะทำได้เกิดความต้องการที่จะบริโภคสินค้า ในส่วนนี้เทคโนโลยีการสื่อสารได้เข้ามามีบทบาทสำคัญ การโฆษณาสินค้าโดยผ่านสื่อต่าง ๆ เช่นโทรทัศน์คือหัวใจของการขายสินค้าในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี

วิทยาศาสตร์กับลัทธิบริโภคนิยม

ลัทธิบริโภคนิยมในที่นี้ผู้เขียนหมายถึง ๑. ทักษะทางจริยศาสตร์ที่เชื่อว่าความสุขคือเป้าหมายสูงสุดของชีวิต และ ๒. แนวความคิดที่เชื่อว่าความสุขตามที่เราจะมาข้างต้นจะได้มาก็ด้วยการบริโภคสิ่งตอบสนองความต้องการทางประสาทสัมผัส พื้นฐานที่สำคัญทางปรัชญาของแนวคิดแบบบริโภคนิยมคือข้อเท็จจริงทางจิตวิทยาง่าย ๆ พื้น ๆ ที่เราทุกคนรู้จักกันดีที่ว่า มนุษย์ทุกคนล้วนต้องการความสุขไม่ต้องการให้ตนเองเป็นทุกข์ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้าไจริยธรรมชาติดังกล่าวนี้จึงพยายามหาวิธีการทุกอย่างเท่าที่จะทำได้กระตุ้นให้ผู้คนในสังคมเกิดความต้องการจะบริโภคสินค้าด้วยการ

เน้นว่าสินค้าดังกล่าวนั้นคือปัจจัยที่จะก่อให้เกิดความสุขในชีวิต อาจกล่าวได้ว่างานหลักประการหนึ่งของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมคือการสร้างความต้องการให้เกิดมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เมื่อมีความต้องการมาก การขายเพื่อตอบสนองความต้องการนั้นย่อมมากตามไปด้วย วิธีสร้างความต้องการที่มีประสิทธิภาพคือการโฆษณา ยั่วยุด้วยกลวิธีและความสามารถด้านการใช้ภาษาให้คนที่ตามปกติจะไม่รู้สึกว่ามีสินค้านั้นตนเองต้องการเกิดความต้องการที่จะบริโภค มองจากแง่มุมนี้ ดูเหมือนว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับลัทธิบริโภคนิยมอย่างแนบแน่น

แม้ว่าโดยธรรมชาติพื้นฐาน มนุษย์จะมีความต้องการบริโภคสิ่งตอบสนองความสุขด้านอายตนะ แต่มนุษย์ในภาวะที่ไม่ถูกกระตุ้นด้วยกลวิธีการโฆษณาจะมีความต้องการในระดับหนึ่ง ความต้องการในระดับที่ว่านี้เราสามารถดูได้จากความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคมที่ระบบทุนนิยมยังไม่เข้าไปมีบทบาทมากนักเช่นหมู่บ้านในชนบท หรือไม่ก็อาจดูได้จากสังคมในประวัติศาสตร์สมัยที่ระบบทุนนิยมยังไม่เติบโต ในสังคมเช่นนั้นเราจะพบว่ามนุษย์มีวิถีชีวิตและวิถีการบริโภคแตกต่างจากมนุษย์ในสังคมทุนนิยมอย่างไม่อาจเทียบกันได้ ทั้งที่มนุษย์ในสองสังคมนี้ก็มีธรรมชาติพื้นฐานไม่ต่างกัน นักธุรกิจค้าขายน้ำมันใส่ผมคนหนึ่งของไทยในอดีตสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สองใหม่ๆ เคยกล่าวเอาไว้ว่า เมื่อแรกที่ท่านผู้นี้สั่งสินค้าดังกล่าวนี้เข้ามาขายในประเทศไทยญาติมิตรคนใกล้ชิดส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย เพราะคิดว่าคนไทยอยู่ในประเทศร้อน คงไม่มีใครคิดว่าน้ำมันที่เหนียวเหนอะหนะนั้นเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผม ในทัศนะของญาติมิตรนักธุรกิจท่านนี้ คนไทยไม่ต้องการน้ำมันใส่ผม นักธุรกิจท่านนี้ตอบว่าเมื่อคนไทยไม่ต้องการ สิ่งที่เขาต้องทำให้ได้คือเปลี่ยนทัศนคติที่ว่ามันเสีย เขาทำสำเร็จ ธุรกิจของเขาได้กำไร คนไทยถูกระบบการโฆษณาโน้มน้าวเปลี่ยนความคิดที่ว่าน้ำมันใส่ผมทำให้ผมสกปรกเหนียวเหนอะหนะ นี่คือการ

กระตุ้นให้คนเกิดความต้องการของระบบทุนนิยมซึ่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีส่วนสำคัญในความสำเร็จของระบบดังกล่าวนี้

บริโศคนิยมกับการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ

ปัญหาสภาวะแวดล้อมของโลกปัจจุบันเป็นปัญหาที่แจ่มชัดแทบไม่ต้องอภิปรายกันเลยก็ว่าได้ ในที่นี้เราจะไม่พูดซ้ำว่าสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของโลกได้ถูกทำลายลงไปอย่างน่าวิตกเพียงใด แต่สิ่งที่เราจะพิจารณากันก็คือ ที่มาของปัญหาดังกล่าวนี้เกี่ยวโยงไปหาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างไร

ในที่นี้ผู้เขียนขอกล่าวเพียงสั้น ๆ ว่า พัฒนาการของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเมื่อมองรวมกับการเติบโตของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและการเมืองแบบเสรีประชาธิปไตยแล้ว เราจะเห็นภาพความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่กล่าวมานี้ ในที่นี้เราอาจไม่มีเหตุผลเพียงพอ ที่จะสรุปว่าความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีกับทุนนิยมเป็นความสัมพันธ์เชิงตรรกะ (ในความหมายว่าเมื่อพบสิ่งหนึ่ง ต้องพบอีกสิ่งหนึ่งพ่วงตามมาเสมอ) แต่ประวัติศาสตร์ก็บอกเราว่าสองสิ่งนี้ดำเนินมาควบคู่กันและมีส่วนเสริมกันและกันให้เติบโต ประเทศที่ทุนนิยมเติบโตก้าวหน้า วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีก็เติบโตก้าวหน้าด้วย และเมื่อทุนนิยมในประเทศเหล่านี้ล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติในประเทศของตนในระดับหนึ่งแล้ว ก็จะหันไปสูบทรัพยากรธรรมชาติจากประเทศด้อยพัฒนา ปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าโลกทั้งโลกถูกคลุมด้วยตาข่ายทุนนิยม โดยมีประเทศมหาอำนาจสองสามประเทศเป็นผู้จัดการเครือข่ายที่ว่านี้ มีการพยากรณ์ทั้งโดยหลักวิชาและโดยการมองด้วยตาเปล่าและเหตุผลในระดับสามัญสำนึกธรรมดาว่า ทุนนิยมเป็นระบบที่กัดกินตัวเอง ระบบนี้ไม่สนใจอะไรนอกจากกำไร การจะได้กำไรต้องผลิตมากๆ ขายมากๆ การผลิตในระบบนี้จะไม่คำนึงถึงความพอเหมาะและเหตุผลใด ๆ ทั้งสิ้น ผู้คนในระบบนี้จะถูกกระตุ้นให้เกิดความอยาก ความอยากที่

ปราศจากเหตุผลเหล่านี้ทำให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติลงอย่างน่าใจหาย ในวันหนึ่งข้างหน้า เมื่อทรัพยากรที่โลกมีอยู่ (ซึ่งส่วนหนึ่งซึ่งเป็นหัวใจของระบบพลังงานโลกเช่นน้ำมันโลกต้องใช้เวลายาวนานกว่าจะสะสมให้เกิดขึ้นได้) หหมดสิ้นไป โลกทั้งโลกก็จะถึงกาลอวสานตามไปด้วย

วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทำให้มนุษย์สามารถทำสิ่งมหัศจรรย์ได้ต่าง ๆ นานา มนุษย์โดยธรรมชาติพื้นฐานก็เป็นสัตว์ที่ฉลาดอยู่แล้ว ด้วยความฉลาดในระดับสามัญสำนึกก็ทำให้มนุษย์มีศักยภาพทั้งในทางทำลายและสร้างสรรค์อยู่แล้ว เมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีพัฒนาและเติบโตขยายอิทธิพลเข้ามาครอบงำมนุษย์ มนุษย์ก็ยังมีศักยภาพทั้งในทางทำลาย และสร้างสรรค์สูงขึ้นอย่างมหาศาลด้วย เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้เรามีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีสะดวกสบายขึ้น แต่ความสะดวกสบายที่ต้องแลกมาด้วยผลข้างเคียงบางอย่างเช่นสภาพแวดล้อมที่เน่าเสีย ความหวนวิตกเรื่องสงครามปรมาณู เป็นต้น ทำให้เราอดตั้งคำถามไม่ได้ว่า มันคุ้มกันหรือไม่ คนไทยเมื่อร้อยปีที่แล้วอาจไม่มีสิ่งของฟุ่มเฟือยเช่นวิทยุโทรทัศน์รถยนต์ให้ใช้สอย อาจตายง่ายกว่าเราในยุคนี้เพราะวิทยาการด้านการแพทย์ยังไม่ก้าวหน้า แต่ถ้าถามว่าระหว่างเรากับคนในอดีต ใครมีความสุข ใครได้ใช้ชีวิตในฐานะมนุษย์จริงๆ มากกว่ากัน คำถามนี้อาจทำให้เราต้องนั่งเงิบพร้อมความนึกคิดบางอย่างที่รบกวนลึก ๆ อยู่ภายในใจ

การตอบสนองของพุทธศาสนา

ต่อปัญหาในสังคมวิทยาศาสตร์

ที่ผ่านมาเราแยกอิทธิพลของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีออกเป็นสองระดับคือระดับมโนทัศน์และระดับการประยุกต์ ในสองเรื่องนี้ผู้เขียนคิดว่าพุทธศาสนามีคำตอบที่แน่นอนอยู่จำนวนหนึ่ง เราจะพิจารณาคำตอบเหล่านั้นโดยแยกเป็นสองส่วนตามอิทธิพลของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่กล่าวมานั้น

การตอบสนองด้านมโนทัศน์

ในตอนที่ผ่านมา เราได้วิเคราะห์กันว่า โลกทัศน์ของวิทยาศาสตร์คือโลกทัศน์แบบสสารนิยมและเป็นสสารนิยมที่พัฒนาไปในทิศทางที่แคบ โลกทัศน์ดังกล่าวนี้มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า คือพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยม อาจมีนักวิทยาศาสตร์จำนวนหนึ่งไม่เห็นด้วยกับการโยงสองเรื่องนี้เข้าหากันในแง่ทฤษฎี วิทยาศาสตร์ไม่จำเป็นต้องมีรากฐานทางปรัชญาแบบสสารนิยม และสสารนิยมก็ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่ทุนนิยมและบริโภคนิยม แต่นักวิทยาศาสตร์อย่างเช่นไอน์สไตน์ก็เคยกล่าวเอาไว้ว่า เมื่อเราพิจารณาการทำงานของนักวิทยาศาสตร์ เราอย่าไปสนใจว่าคนเหล่านี้พูดว่าอย่างไร สิ่งที่เราควรสนใจคือคนเหล่านี้ทำอะไร^๑ ในแง่มโนทัศน์ นักวิทยาศาสตร์อาจพูดได้ว่าสิ่งที่กล่าวมาข้างต้นไม่เกี่ยวข้องกัน แต่ในแง่การกระทำเราไม่อาจปฏิเสธว่าสิ่งที่กล่าวมาข้างต้นนั้นพัวพันไปด้วยกัน เพราะฉะนั้น เราจะถือในที่นี้ว่า ในแง่มโนทัศน์ วิทยาศาสตร์มีพื้นฐานความคิดแบบสสารนิยม และพื้นฐานทางมโนทัศน์เช่นนั้นเมื่อแปรเป็นการปฏิบัติก็แสดงตัวออกในรูปเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยมและบริโภคนิยม เราจะใช้ประเด็นนี้เป็นพื้นฐานในการอภิปรายว่าพุทธศาสนามีท่าทีต่อปัญหาในสังคมวิทยาศาสตร์อย่างไร

เมื่อก้าวถึงประเด็นด้านมโนทัศน์ พุทธศาสนาจะมีแนวคิดหลัก ๆ อยู่สองประการที่อาจใช้เป็นประเด็นในการวิจารณ์มโนทัศน์ (หรือโลกทัศน์) ของวิทยาศาสตร์ที่กล่าวถึงข้างต้น แนวคิดสองประการที่ว่านั้นคือ

๑. นิยามของความรู้

มีผู้กล่าวว่า ความรู้ที่วิทยาศาสตร์สนใจค้นหาคือความรู้ที่บริสุทธิ์ ปราศจากค่าทางจริยธรรมใดๆ ทักษะเช่นนี้นำไปสู่การแสวงหาความรู้โดยไม่สนใจว่าความรู้นั้นจะส่งผลกระทบต่อสังคมอย่างไรบ้างของวิทยาศาสตร์เล่ากันว่าจางจื้อปราชญ์จีนสมัยโบราณปฏิเสธที่จะใช้

เครื่องกว้านดึงน้ำที่คนจีนทั่วไปในสมัยนั้นติดตั้งไว้ที่บ่อน้ำ^๒ เมื่อจะตักน้ำ เครื่องที่ว่านี้จะช่วยผ่อนแรงได้มากเมื่อเทียบกับการใช้มือเปล่าสาวเชือกที่ผูกถึงน้ำขึ้นมาเอง เครื่องมือที่ว่านี้คือเทคโนโลยีอย่างหนึ่ง การที่ปราชญ์จีนท่านนี้ปฏิเสธเทคโนโลยีเช่นนี้เปิดโอกาสให้เราตีความได้หลายนัย ในทัศนะของผู้เขียน พฤติกรรมของจางจื้ออาจอธิบายได้ด้วยพื้นฐานทางมโนทัศน์ของพุทธศาสนา (ซึ่งอาจสอดคล้องกับปรัชญาของจางจื้อในประเด็นนี้) ต่อไปนี้

ประการแรกที่สุด พุทธศาสนาเชื่อว่า ความรู้ที่บริสุทธิ์ปราศจากค่าทางจริยธรรมใดๆ จะมีได้ก็เฉพาะในแง่ทฤษฎีเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติ ความรู้ทุกอย่างต้องแฝงค่าทางจริยธรรมไม่อย่างใดก็ต้องอย่างหนึ่งเสมอ ข้อนี้หมายความว่า ในแง่ทฤษฎี เราอาจวาดภาพได้ว่าเราสามารถแสวงหาความรู้ที่บริสุทธิ์ซึ่งไม่มีผลกระทบต่อสังคมได้ แต่ในความเป็นจริง ไม่มีความรู้ใดที่มนุษย์สร้างขึ้นแล้วสามารถดำรงอยู่ลอยๆ โดยไม่เกี่ยวกับสังคม นักวิทยาศาสตร์คนหนึ่งอาจคิดว่าความรู้ที่เขาค้นพบเกี่ยวกับโครงสร้างของอะตอมคือความรู้ที่บริสุทธิ์ แต่เมื่อความรู้นั้นถูกแปรมาเป็นเทคโนโลยี มันจะต้องกระทบสังคมไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เพราะเหตุที่พุทธศาสนาเชื่อว่าความรู้ที่บริสุทธิ์มีได้ก็เฉพาะในจินตนาการเท่านั้น พุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญแก่การแสวงหาความรู้และการเผยแพร่ความรู้มากเป็นพิเศษ

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่ป่าประดู่ลายแวดล้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์จำนวนหนึ่ง ทรงก้มลงกำไ้ไ้ไ้ที่ร่วงอยู่ตามพื้นขึ้นมากำหนึ่งแล้วตรัสถามพระเหล่านั้นว่าไปประดู่ลายในพระหัตถ์กับที่อยู่บนต้นทั้งป่าที่โหนมากกว่ากัน เมื่อพระทั้งหลายตอบว่าไ้ไ้ไ้ในพระหัตถ์มีเพียงน้อยนิดเมื่อเทียบกับไ้ไ้ไ้ทั้งป่าก็ตรัสต่อไปว่า ความรู้ที่ทรงหยั่งเห็นเปรียบได้กับไ้ไ้ไ้ทั้งป่า แต่ที่ทรงเลือกมาเผยแพร่แก่สาธารณชนเปรียบได้กับไ้ไ้ไ้ในพระหัตถ์^๓ เหตุการณ์ที่บันทึกเอาไว้ในคัมภีร์ครั้งนี้มีนัย

สำคัญอย่างยิ่งในทางญาณวิทยาของพุทธศาสนานอกจากตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้น ยังมีตัวอย่างอีกมากมายที่แสดงให้เห็นว่า เมื่อพระพุทธองค์จะทรงเผยแผ่ความรู้ใดๆ ออกไปทรงมีหลักในการยอมเผยแผ่หรือไม่เผยแผ่ความรู้ นั้น ข้ออภิปรายต่อไปนี้อาจถือได้ว่าเป็นเกณฑ์ในการวินิจฉัยว่าอะไรคือความรู้ในทัศนะของพระพุทธองค์

ก. ความรู้ที่บริสุทธิ์อาจมีได้ในระดับการค้นคว้าของปัจเจกบุคคลแล้วหยุดยั้งแค่นั้น พระพุทธองค์ทรงรู้มากมาย ความรู้เหล่านั้นในขณะที่ยังไม่ทรงนำมาเผยแผ่แก่ผู้อื่นย่อมถือว่าเป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ คำว่าบริสุทธิ์ในที่นี้หมายถึงไม่มีค่าทางจริยธรรมเพราะไม่มีผลกระทบต่องาน มีปรัชญาบางสำนักคิดว่าความรู้ที่ไม่มีการเผยแผ่ไม่ถือว่าเป็นความรู้ ดังนั้นในทัศนะของปรัชญาประเภทนี้ ความรู้ที่บริสุทธิ์ย่อมไม่มี ไม่ว่าเราจะมองว่าความรู้ที่บริสุทธิ์มีหรือไม่มี แต่สิ่งที่พุทธศาสนายืนยันก็คือเป็นไปได้ที่ปัจเจกบุคคลจะเข้าถึงความจริงบางอย่างแล้วเก็บประสบการณ์เฉพาะตนนั้นไว้ไม่เผยแผ่แก่ผู้อื่น พุทธศาสนาเรียกผู้ที่เห็นความจริงของโลกแล้วไม่เผยแผ่สิ่งที่ตนรู้นั้นว่าพระปัจเจกพุทธะ ความรู้ที่เก็บอยู่ในใจของปัจเจกบุคคลโดยมีเพียงเขาเท่านั้นที่รู้ว่าเป็นความรู้เป็นอย่างไรคือความรู้ที่บริสุทธิ์ในความหมายตามที่กล่าวมาข้างต้น

ข. เมื่อใดก็ตามที่ความรู้ซึ่งปัจเจกบุคคลคนหนึ่งค้นพบถูกนำมาเผยแผ่แก่สาธารณะ ความรู้นั้นจะพ้นสภาพความเป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ทันที ความรู้ดังกล่าวนี้จะแบ่งค่าทางจริยธรรม ค่าทางจริยธรรมดังกล่าวนี้อาจจำแนกเป็นสองข้างคือค่าทางดีกับค่าทางไม่ดี (หรืออาจจะเรียกว่าค่าบวกและลบก็ได้) ความรู้บางอย่างอาจแบ่งค่าทางใดทางหนึ่งเพียงอย่างเดียวแต่ความรู้บางอย่างอาจแบ่งค่าทั้งสองข้าง ความรู้ที่แบ่งค่าทางดีก่อนข้างจะหายาก โดยทั่วไป ความรู้จะมีทั้งค่าบวกและลบในตัวเอง

ค. ค่าทางบวกของความรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เช่น การนำไปสู่ความสันติทุกข์ ความเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและสังคมรอบข้าง เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าค่าทางบวกบางอย่างเช่นความจริงเพียงอย่างเดียวไม่พอที่จะทำให้พุทธปรัชญาคิดว่าความรู้นั้นสมควรเผยแผ่แก่สาธารณะ ความจริงต้องมากับความเป็นประโยชน์ (ในทางตรงกันข้าม ความเป็นประโยชน์ก็ต้องมากับความจริงด้วย) ความรู้บางอย่างจริงแต่ไม่เป็นประโยชน์ พุทธศาสนาก็ไม่สอน ความรู้ที่เป็นประโยชน์แต่เท็จ พุทธศาสนาก็ไม่สอน ความรู้ที่พุทธศาสนาสอนต้องมีค่าทางบวกสองค่าคือจริงและเป็นประโยชน์ นอกจากค่าสองค่าที่กล่าวมานี้ ค่าทางบวกของความรู้ยังอาจเป็นความง่ายที่จะเข้าใจ ความประสานกลมกลืน ความงาม ความไพเราะ เป็นต้น อาจถือได้ว่าเป็นเงื่อนไขประกอบ ในขณะที่ความจริงและความเป็นประโยชน์เป็นเงื่อนไขหลักหรือเงื่อนไขที่ขาดไม่ได้^{๑๐}

จากที่กล่าวมาเราสรุปได้ว่า เกณฑ์ในการวินิจฉัยว่าความรู้ใดสมควรเผยแผ่แก่สาธารณะของพุทธศาสนาคือ

๑. เงื่อนไขหลักหรือเงื่อนไขที่ขาดไม่ได้ ความรู้นั้นต้องจริงและเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและสังคม

๒. เงื่อนไขรองหรือเงื่อนไขเพิ่มเติม (จะขาดก็ได้ แต่ถ้ามีก็ยิ่งดี) เช่นความง่าย ความงาม ความประสานกลมกลืน เป็นต้น

จะอย่างไรก็ตาม เกณฑ์ที่พุทธปรัชญาเสนอมานี้อาจจะดูชัดเจนในแง่ทฤษฎี แต่ในทางปฏิบัติอาจเกิดปัญหา ยิ่งในทางปรัชญา ยังมีประเด็นที่เป็นรายละเอียดมากมายที่พุทธปรัชญาอาจถูกถามเกี่ยวกับเกณฑ์ที่กล่าวมานั้น เราจะไม่พิจารณาในแง่ปรัชญาแต่จะพิจารณาจากแง่ปฏิบัติง่าย ๆ ว่า สมมติว่าเราจะใช้เกณฑ์ที่พุทธศาสนาเสนอมานี้สำหรับวินิจฉัยความรู้ อย่างหนึ่งที่น่า

วิทยาศาสตร์คนหนึ่งเพิ่งค้นพบ (เช่นพบว่าเราสามารถเร่งการเติบโตของสัตว์ที่เราเลี้ยงไว้กินเนื้อได้อย่างรวดเร็วอย่างไม่เคยมีใครค้นพบมาก่อน) ในแง่ความจริงอาจไม่เป็นปัญหา เพราะสามารถตรวจสอบได้ด้วยการทดลอง แต่ในแง่ความเป็นประโยชน์ เราจะวัดอย่างไร เกณฑ์เรื่องความเป็นประโยชน์ดูจะหลวมและยากแก่การปฏิบัติ

ปัญหาตามที่กล่าวมาข้างต้นอาจจะดูเป็นปัญหาน้อยลงถ้าเราจะพิจารณาพุทธธรรมในฐานะข้อเสนอด้านจริยธรรม บทบาทหลักของพุทธศาสนาคือการวิพากษ์ วิจาร์ณสังคมพร้อมกับให้เกณฑ์ทางจริยธรรมบางประการ เกณฑ์เหล่านี้บางครั้งอาจไม่เป็นปัญหาเมื่อใช้วินิจฉัยปรากฏการณ์ทางสังคมที่ง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน ในทางตรงกันข้าม เกณฑ์เหล่านี้จะเป็นปัญหาเมื่อใช้ตรวจสอบปรากฏการณ์ที่ละเอียดอ่อนและซับซ้อนมาก ๆ การที่เกณฑ์เหล่านี้มีปัญหาไม่ได้แปลว่าเกณฑ์เหล่านี้ใช้ไม่ได้ เกณฑ์ทางจริยธรรมเหล่านี้ยังใช้ได้เมื่อมองรวม ๆ ในแง่รายละเอียด เป็นหน้าที่ของสังคมที่ใช้เกณฑ์เหล่านี้ที่จะต้องหาทางประยุกต์เกณฑ์เหล่านี้ให้เกิดผลได้จริงในทางปฏิบัติ ผู้เขียนคิดว่า วิทยาศาสตร์เองก็มีศักยภาพสูงในการแสวงหาความรู้แบบต่าง ๆ เราอาจใช้วิทยาศาสตร์นั้นแหละสำหรับแสวงหาวิธีการตรวจสอบในรายละเอียดว่าความรู้ใดเป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์

๒. บุรณาการของความรู้

พุทธศาสนาคิดว่า ในการนำเสนอความรู้สู่สังคม มีสองสิ่งที่เราต้องคำนึง สิ่งแรกคือความรู้ สิ่งที่สองคือความสุข อาจกล่าวได้ว่าในทัศนะของพุทธศาสนา ความรู้ที่ดีคือความรู้ที่สามารถให้ดุลยภาพระหว่างสองสิ่งนี้ ความรู้ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ สังคมที่แน่นแต่สุขเพียงอย่างเดียวย่อมไม่เหมาะจะเป็นสังคมของมนุษย์ สัตว์ชนิดอื่นก็มุ่งแสวงหาความสุขใส่ตนเหมือนกัน หากเรามุ่งแสวงหาแต่ความสุข เราก็ไม่ต่างจากสัตว์เหล่านั้น ใน

ขณะเดียวกัน การมุ่งแสวงหาความรู้เพื่อสนองตอบความอยากรู้อยากเห็นเพียงอย่างเดียวโดยไม่คำนึงถึงความสุขก็เป็นวิถีที่ผิดโง่ง ที่ผ่านมามีวิทยาศาสตร์ถูกวิจารณ์มากในเรื่องการมุ่งแสวงหาความรู้เพื่อความรู้ การดึงไปเพื่อการแสวงหาความรู้เพียงอย่างเดียวพุทธศาสนาคิดว่าเป็นการมองชีวิตอย่างขาดบูรณาการ สำหรับพุทธศาสนา ชีวิตไม่ได้เกิดมาเพื่อรู้อย่างเดียว ยังมีมิติอื่นๆ ของชีวิตที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าความรู้ เช่นความสุข ความเป็นอิสระ เป็นต้น มีคำอยู่คำหนึ่งที่พุทธศาสนาใช้เรียกความรู้ซึ่งอยู่ในรูปของบูรณาการ คำนี้คือปัญญา ปัญญามายถึงการมีความรู้ไปพร้อม ๆ กับความสุขและความเป็นอิสระ ปัญญาไม่ใช่ความฉลาด ไม่ใช่ผลมาจากการอยากรู้อยากเห็นอย่างไม่มีวันสิ้นสุด คนที่มีปัญญาอาจไม่รู้มาก แต่รู้เท่าที่จำเป็นจะให้ชีวิตมีความสุข^{๑๑}

แนวคิดเรื่องบูรณาการของความรู้ในพุทธศาสนานี้ มาจากการวิเคราะห์ชีวิตมนุษย์โดยตรง ในทัศนะของพุทธศาสนา ชีวิตเป็นสิ่งชั่วคราว เรามีเวลาจำกัดในการดำรงชีวิต เวลาที่จำกัดนี้ทำให้เราต้องตระหนักในการบริหารชีวิต คำถามหนึ่งที่เรากำลังถามเพื่อให้การบริหารชีวิตเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดคือ เราเกิดมาเพื่ออะไร คำถามนี้อาจตอบได้ยาก สำหรับพุทธศาสนา สิ่งที่เราอาจตอบได้แน่ ๆ คือ เราไม่ได้เกิดมาเพื่อแสวงหาความรู้เกี่ยวกับโลกทางกายภาพแต่เพียงอย่างเดียว การทำความเข้าใจจักรวาลทั้งหมดเกินความสามารถของสิ่งชั่วคราวอย่างเราที่จะทำได้ คนที่ใช้เวลาทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ในชีวิตไปกับการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับโลกภายนอกพุทธศาสนา มองว่าเป็นคนที่มองชีวิตเพียงมิติเดียว และความพยายามของเขานั้นจะไม่มีวันสำเร็จ ชีวิตมนุษย์เล็กน้อยเหลือเกินเมื่อเทียบกับสิ่งที่ยิ่งใหญ่คือเวลาและอวกาศ

แนวคิดเรื่องการบริหารชีวิตดังกล่าวนี้ อาจเห็นได้ชัดจากตัวอย่างที่บันทึกเอาไว้ในพระสูตรที่รู้จักกันดี ในหมู่ผู้ศึกษาพุทธศาสนาพระสูตรหนึ่ง^{๑๒} ในพระสูตร

นั้นมีเรื่องเล่าว่า ชายหนุ่มผู้กระตือรือร้นในการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับจักรวาลคนหนึ่งเข้ามาบวชในพุทธศาสนา แล้วขอให้พระพุทธรเจ้าแสดงความรู้เกี่ยวกับความเร่งรีบของจักรวาลทั้งหมด พระพุทธรองค์ได้ชี้ให้ภิกษุหนุ่มนั้นตระหนักว่าความสนใจดังกล่าวนั้นไม่สอดคล้องกับเวลาที่มีจำกัดของชีวิต ความกระตือรือร้นของชายหนุ่มคนนั้นทำให้เรานึกไปถึงความอยากรู้อยากเห็นที่กว้างไกลของวิทยาศาสตร์ พุทธศาสนาไม่ได้บอกว่าการอยากรู้อยากเห็นที่กว้างไกลของวิทยาศาสตร์นั้นผิดหรือเลวร้าย สิ่งที่พุทธศาสนาต้องการชี้คือ แม้ว่าความใฝ่รู้จะเป็นสิ่งมีค่าเพราะทำให้คนเป็นคน แต่เงื่อนไขด้านเวลาของชีวิตไม่เอื้อให้เราสามารถใฝ่รู้อย่างไม่มีวันสิ้นสุดเช่นนั้นได้ การแสวงหาความรู้จึงควรดำเนินไปควบคู่กับมิติด้านอื่นๆ ของชีวิต นั่นคือ เราต้องรู้จักเลือกและกลั่นกรองเอาเฉพาะความรู้ส่วนที่สัมพันธ์กับชีวิต ความรู้ไม่ใช่มิติหนึ่งโดดๆ ที่สามารถแยกออกไปจากมิติด้านอื่นๆ ของความเป็นมนุษย์

การตอบสนองด้านการประยุกต์

ที่ผ่านมา เราได้พบว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีคือปัจจัยสำคัญที่คำจูนการดำรงอยู่ของทุนนิยมและบริโภคนิยม ปัญหาที่เราต้องขบคิดกันค่อนข้างหนักก็คือ โลกปัจจุบันถูกนำไปข้างหน้าด้วยวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ทุนนิยมและบริโภคนิยมอย่างไม่มีที่ท่าว่าจะมีใครหยุดยั้งได้ ภายใต้กระแสที่เชี่ยวกรากของวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีทุนนิยมและบริโภคนิยมดังกล่าวนี้ พุทธศาสนาจะแทรกตัวเข้ามาได้อย่างไร

มีหลายคนเห็นว่า แม้ว่าโดยทฤษฎี สิ่งที่พุทธศาสนาวิพากษ์วิจารณ์วิทยาศาสตร์และทุนนิยมจะมีน้ำหนัก แต่ในทางปฏิบัติ ดูเหมือนว่าข้อวิพากษ์วิจารณ์ของพุทธศาสนาดังที่กล่าวมานั้นจะไม่มีโอกาสเข้ามามีบทบาทต่อสังคมวิทยาศาสตร์และทุนนิยมเลยแม้แต่น้อย ประเทศเรายังคงก้าวไปตามกระแสทุนนิยมโลก ไม่ว่าจะมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์อย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นไป

ในพุทธศาสนาอย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าสังคมปัจจุบันจะเปิดทางให้พุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทได้ก็เฉพาะแต่ในการวิพากษ์วิจารณ์เชิงทฤษฎีเท่านั้น

ข้อสังเกตข้างต้นนี้จะใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด และนี่ก็คือปัญหาที่ผู้เขียนคิดว่าเป็นปัญหาใหญ่ที่สุด การวิพากษ์วิจารณ์ทุนนิยมและวิทยาศาสตร์ทำได้ง่าย แต่การเข้าไปมีบทบาทเปลี่ยนแปลงสิ่งเหล่านี้ทำได้ยากยิ่ง จะอย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเชื่อว่า ปัญหาดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่แก้ไขได้ ข้อเสนอต่อไปนี้อาจถือได้ว่าเป็นความพยายามที่จะให้พุทธศาสนาสามารถตอบสนองการแก้ปัญหาในสังคมวิทยาศาสตร์และทุนนิยมอย่างเป็นรูปธรรม

๑. พุทธศาสนา วิทยาศาสตร์ และทุนนิยม ไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกัน

สิ่งแรกที่สุดที่เราควรทำความเข้าใจก็คือ วิทยาศาสตร์ ทุนนิยม และพุทธศาสนาไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกัน การกล่าวเช่นนี้เมื่อแปลผลมาเป็นการปฏิบัติจะมีความหมายว่า สังคมพุทธอย่างเช่นสังคมไทยเราสามารถเป็นสังคมที่ใช้วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นแม่แบบในการพัฒนาประเทศได้ ถ้าพิจารณาประวัติศาสตร์พุทธศาสนาให้ดี เราจะพบว่าพุทธธรรมถูกออกแบบมาเพื่อให้เข้าได้กับสังคมไม่จำกัดรูปแบบและอุดมการณ์^{๑๓} สมัยหนึ่งประเทศพม่าเคยใช้พุทธธรรมเป็นรากฐานของสังคมนิยมพม่า ปรากฏการณ์นี้ไม่ได้แปลความหมายว่าพุทธธรรมมีความโน้มเอียงทางการเมืองและเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม สมมติว่าในอนาคต พม่าใช้พุทธธรรมเป็นรากฐานของทุนนิยมเสรีประชาธิปไตย ก็ไม่ได้หมายความว่าในอดีตพุทธธรรมถูกใช้อย่างผิดพลาด พุทธธรรมสามารถปรับประยุกต์เข้าได้กับอุดมการณ์ไม่จำกัดรูปแบบ เนื้อหาและวิธีการของพุทธธรรมถูกออกแบบเอาไว้เป็นหลักการกว้างๆ (ซึ่งผู้เขียนจะไม่ขอนำมาอภิปรายไว้ตรงนี้) สองสังคมที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ

ตรงกันข้ามกันสามารถใช้พุทธธรรมเป็นพื้นฐานได้
อย่างประสบความสำเร็จเรื่องนี้ไม่ถือว่าเป็นความขัดแย้ง
หรือแปลกประหลาดแต่อย่างใด

๒. วิทยาศาสตร์และทุนนิยม

ภายใต้การนำหรือวางแผน

ปัญหาสำคัญที่ทำให้วิทยาศาสตร์และทุนนิยมเป็น
ปัญหาคือการปล่อยเสรี การปล่อยเสรีนี้สอดคล้องกับ
ธรรมชาติของสองสิ่งนี้ วิทยาศาสตร์จะพัฒนาได้ไม่เต็ม
ที่หากมีการควบคุม ทุนนิยมก็คือระบบที่เน้นการให้
เอกชนแข่งขันกันอย่างเสรี เสรีภาพพุทธศาสนาถือว่า
เป็นสิ่งดีถ้ามองจากแง่ของปัจเจกบุคคล ไม่มีใครต้องการ
ให้ตนเองถูกจำกัดเสรีภาพ แต่เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นสังคม
เสรีภาพจะมีค่าเท่ากับค่าอื่น ๆ เช่นความสงบสุขของ
ส่วนรวม ที่ผ่านมามีพบว่า พุทธศาสนาให้ความสำคัญ
กับการแสวงหาความรู้พอ ๆ กับมิติด้านอื่น ๆ ของชีวิตเช่น
ความสุข การจะบริหารสังคมให้เกิดความสมดุลระหว่าง
การปล่อยเสรีและความสงบสุขของสังคมจะเกิดได้ก็ด้วย
การปรับสองสิ่งที่อยู่ปลายสองข้างของตาชั่งให้สมดุล
เราเรียนรู้ว่าวิทยาศาสตร์และทุนนิยมที่ปล่อยเสรีทำให้
สังคมสูญเสียความสงบสุข ดังนั้นวิธีการที่ตรงไปตรงมา
ที่สุดสำหรับการนี้ก็คือ เมื่อเราตกลงใช้พุทธธรรมผสม-
ผสานกับวิทยาศาสตร์และทุนนิยม วิทยาศาสตร์และทุน-
นิยมนั้นจะต้องมีการวางแผนให้เติบโตไปตามทิศทาง
และปริมาณที่ได้ดุลกับส่วนอื่น ๆ ของสังคม วิทยา-
ศาสตร์และทุนนิยมในลักษณะนี้จะไม่เติบโตเต็มที่
ถ้าเทียบกับวิทยาศาสตร์และทุนนิยมเสรี แต่จะเป็น
วิทยาศาสตร์และทุนนิยมที่ทำให้คนในสังคมเป็นสุขสงบ
มากกว่าวิทยาศาสตร์และทุนนิยมแบบไม่มีการนำ

๓. การให้โอกาสเลือก

เมื่อใดก็ตามที่มีความพยายามจะประยุกต์พุทธ-
ธรรมเข้ากับการแก้ปัญหาสังคม มักมีผู้คัดค้านว่าไม่
น่าจะมีทางสำเร็จเพราะการจะให้สังคมไทยในศตวรรษนี้

ถอยหลังกลับไปเป็นสังคมเกษตรกรรมแบบสมัยสุโขทัย
ไม่ได้แล้ว ทักษะเช่นนี้แฝงความเชื่อว่าการประยุกต์
พุทธศาสนา คือการเรียกร้องให้ถอยหลังเข้าคลอง

การถอยหลังเข้าคลองเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ แต่ต้อง
ค่อยเป็นค่อยไปและมีแรงจูงใจทางสังคมเพียงพอ (เช่น
เกิดวิกฤตการณ์มากจนไม่มีทางไปต่อในทิศทางเดิมได้
แล้ว) แต่สังคมไทยปัจจุบันยังไม่มีแรงจูงใจในระดับนั้น
การถอยหลังเข้าคลองจึงดูเป็นข้อเสนอที่ไม่มีประสิทธิ-
ภาพในทางปฏิบัติ จะอย่างไรก็ตาม การประยุกต์
พุทธธรรมไม่จำเป็นต้องเรียกร้องให้ถอยกลับไปหาอดีต
ผู้เขียนเชื่อว่าเราสามารถประยุกต์พุทธธรรมไปพร้อม ๆ
กับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดยั้งได้ในบทความนี้
ผู้เขียนจะเสนอแนวทางอย่างหลังนี้

วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและทุนนิยมทำให้สังคม
ไทยเปลี่ยนสภาพเป็นเมืองมากขึ้น เมืองใหญ่เหล่านี้จะ
เป็นศูนย์กลางของทุกอย่าง ทุนนิยมเสรีทำให้เมือง
ศูนย์กลางเหล่านี้มีอำนาจยิ่งศูนย์กลางมีอำนาจมากเท่าใด
ชนบทก็ยิ่งอ่อนแอและถูกสูบผลประโยชน์เข้ามาเลี้ยง
ส่วนกลางมากเท่านั้น การที่เมืองศูนย์กลางเหล่านี้เติบโต
ขึ้นเช่นนั้นเป็นไปตามกระแสทุนนิยมโลก ปัญหาไม่ได้
อยู่ที่การเติบโตของสังคมเมือง แต่อยู่ที่ความไม่เป็นธรรม
ที่รัฐจัดสรรให้ระหว่างเมืองกับชนบท^๔

คนไทยในชนบทเวลานี้ไม่มีทางเลือกในชีวิต
นอกจากการอพยพเข้ามาในเมืองเพื่อประกอบอาชีพ
สังคมที่ใช้พุทธธรรมผสมผสานกับทุนนิยมจะต้องเปิด
โอกาสให้คนได้เลือกวิถีชีวิตด้วยตัวเอง ภาพของสังคม
ที่ผู้เขียนมองเห็นเวลานี้คือ สังคมไทยอาจต้องมีทั้งเมือง
และชนบท เมืองจะเติบโตและพัฒนาไปในทิศทางของ
ทุนนิยมโดยสัมพันธ์กับทุนนิยมโลกในขณะเดียวกัน
ชนบทจะมีทิศทางการพัฒนาของตนไปในอีกรูปแบบหนึ่ง
เศรษฐกิจของชนบทจะไม่เป็นทุนนิยมเต็มที่ เมื่อเปรียบ
เทียบกับ คนในเมืองจะมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าคนใน

ชนบท แต่สภาพความเป็นอยู่ของคนในชนบทจะดีกว่าคนในเมือง คนเมืองจะต้องเสียบางสิ่งบางอย่าง เช่น ความสงบ สภาพแวดล้อมที่สะอาดไร้มลพิษเพื่อแลกกับบางสิ่งเช่นรายได้และความสะดวกสบายจากวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งบันเทิง คนในชนบทอาจไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวกสบายเช่นนั้น แต่เขาจะมีชีวิตที่สงบ ไม่ต้องดิ้นรน มีความเป็นอยู่และฐานะทางเศรษฐกิจในระดับพออยู่พอกิน ระบบเศรษฐกิจที่แยกขาดกันในระดับหนึ่งจะทำให้เมืองไม่สามารถสูบเอาผลประโยชน์จากชนบทอย่างไม่มีขีดจำกัดเช่นแต่ก่อน ทูนิยมโลกที่เข้ามา มีอิทธิพลในสังคมไทยจะเข้ามาถึงในระดับหนึ่งเท่านั้น ระบบดังกล่าวนี้ นอกจากจะส่งผลให้เศรษฐกิจของชนบทมันคงเพราะไม่ต้องขึ้นต่อเมืองอย่างสิ้นเชิงเช่นในปัจจุบัน ยังจะส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสังคมเมืองด้วย ทูนิยมในเมืองจะขยายตัวต่ำลง ระบบบริโภคนิยมจะลดลงเพราะคนในเมืองจะไม่ใช้คนที่หาเงินได้ง่ายๆ แล้วนำมาจับจ่ายซื้อหาความสุขชนิดเบียดเบียนธรรมชาติอย่างสาหัสเสีย เมื่อช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบทแคบลง เมื่อคนชนบทมีทางเลือกในชีวิตมากขึ้น คุณภาพระหว่างระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมกับวิถีชีวิตที่สงบสุขของผู้คนทั้งในเมืองและชนบทก็จะค่อยๆ ก่อตัวขึ้นเองตามลำดับ

๔. การสร้างชุมชนพื้นฐานที่แข็งแกร่งทางวัฒนธรรม
เงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้ความฝันในข้อที่ผ่านมาสำเร็จในทางปฏิบัติอยู่ที่การสร้างชุมชนพื้นฐานซึ่งในที่นี้หมายถึงหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด ให้เป็นชุมชนที่แข็งแกร่ง ความแข็งแกร่งในที่นี้หมายถึงรวมเอาความเข้มแข็งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา เป็นต้น เนื่องจากความแข็งแกร่งดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยรากฐานที่สำคัญทางวัฒนธรรม ผู้เขียนจึงขอเรียกความแข็งแกร่งดังกล่าวนี้ว่าความแข็งแกร่งทางวัฒนธรรม

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีเกิดและเติบโตในสังคมที่ใช้ปรัชญาเสรีนิยมเป็นรากฐานทางปรัชญาสังคม

ปรัชญาเสรีนิยมมองว่ารัฐเป็นสิ่งสมมติ รัฐเป็นชื่อเรียกการที่คนจำนวนมากมารวมกันอยู่แล้วจัดระเบียบ กฎกติกา เพื่อแบ่งปันผลประโยชน์กัน นักปรัชญาเสรีนิยมบางคนเช่นจอห์น ล็อกกล่าวว่ารัฐเปรียบได้กับบริษัท ในขณะที่ประชาชนหรือสมาชิกรัฐเปรียบได้กับหุ้นส่วนของบริษัทนั้น^{๑๕} เป็นสิทธิของผู้ถือหุ้นของบริษัทนั้นทุกคนที่จะเรียกร้องผลประโยชน์อันจะพึงมีพึงได้จากผู้บริหารบริษัท และเมื่อใดก็ตามที่ประชาชนเห็นว่าผู้บริหารรัฐไม่สามารถปกป้องผลประโยชน์ของตนได้ ประชาชนก็มีสิทธิที่จะถอดถอนคนเหล่านี้ออกจากตำแหน่ง (เช่นไม่เลือกเป็นผู้แทนในสมัยต่อไป) สังคมตามปรัชญาเสรีนิยมเป็นสังคมที่ผู้คนอยู่ร่วมกันอย่างหลวมๆ และความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนจะมีเพียงความสัมพันธ์ด้านผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลัก ปรัชญาเสรีนิยมไม่ได้เรียกร้องความรู้สึกที่ว่าเราคือส่วนหนึ่งของสังคมซึ่งมีหน้าที่และภารกิจบางประการที่จะช่วยกันผลักดันให้สังคมก้าวไปหาจุดหมายบางประการ ปรัชญาสังคมของพุทธศาสนาแม้จะให้ความสำคัญแก่สิทธิและเสรีภาพของปัจเจกบุคคลในระดับที่มากกว่าปรัชญาสังคมนิยม แต่ก็ตระหนักว่าในการอยู่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ปัจเจกบุคคลมีภาระบางประการที่ต้องอุทิศแก่ส่วนรวม สังคมในทัศนะของพุทธศาสนามีตัวตนอยู่จริง รัฐไม่ใช่สิ่งสมมติ รัฐคือหน่วยใหญ่ที่ประกอบด้วยหน่วยย่อยอันประกอบซ้อนกันอยู่เป็นลำดับขั้นนับจากครอบครัว หมู่บ้าน เรื่อยมาจนถึงประเทศ

ทุนนิยมเมื่ออยู่ในสังคมเสรีนิยมจะก่อให้เกิดปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งตามมาคือระบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา คนเพียงจำนวนน้อยที่มีอำนาจครอบครองเทคโนโลยีจะเป็นผู้ได้เปรียบ แต่ทุนนิยมเดียวกันนี้หากอยู่ในสังคมที่ใช้พุทธปรัชญาเป็นรากฐานทางปรัชญาสังคมจะมีลักษณะบางประการที่แตกต่างไปจากที่กล่าวมา ลักษณะที่เป็นความแตกต่างที่สำคัญประการหนึ่งน่าจะได้แก่ ทุนนิยมที่ผสมผสานกับพุทธปรัชญาแล้วจะไม่ใช้ทุนนิยมชนิดมือใครยาวสาวได้สาวเอา หากแต่เป็นทุน

นิยมที่ให้โอกาสแข่งขันกันอย่างมีเหตุผล ในขณะที่เดียวกัน
ปรัชญาสังคมแบบพุทธที่เน้นว่าเราคือส่วนหนึ่งของ
สังคม จะเป็นสิ่งหล่อหลอมทางจริยธรรมที่ทำให้ทุนนิยม
ดังกล่าวนี้เป็นทุนนิยมที่มีคุณธรรม รับผิดชอบสังคม
และเกื้อกูลผู้ด้อยโอกาสไปพร้อม ๆ กับการทำธุรกิจอย่าง
มีเหตุมีผล

พุทธศาสนายุคสังคมไทยมานานและมีอิทธิพล
อย่างลึกซึ้งต่อสังคมไทยโบราณ แม้ว่าสังคมไทยในปัจจุบัน
จะก้าวมาเป็นสังคมสมัยใหม่แล้ว แต่อิทธิพลของพุทธ-
ศาสนาตามที่กล่าวมาเรายังสามารถพบเห็นได้ในสังคม
ชนบท ข้อนี้นับว่าเป็นผลดีในการคิดสร้างความแข็งแกร่ง
ทางวัฒนธรรมแก่ชุมชนพื้นฐานที่เรากำลังอภิปราย
กันอยู่นี้ สังคมชนบทเป็นสังคมที่ผู้คนมีความรู้สึกว่
ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับ
ชาวเมืองที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตก สังคมที่มี
ลักษณะเช่นนี้ ผู้คนจะรวมกันอยู่อย่างแน่นแฟ้น เมื่อมี
เป้าหมายบางประการของสังคมที่ผู้คนเห็นว่าจะต้องเดิน
ไปให้ ถึงสังคมเช่นนี้จะมีศักยภาพที่จะก้าวไปหาเป้าหมาย
ดังกล่าวนี้ได้มากกว่าสังคมเสรีนิยมอย่างเช่นสังคม
เมือง

ปรากฏการณ์อันหนึ่งที่ดูเหมือนจะให้ความหวังว่
การสร้างชุมชนพื้นฐานให้แข็งแกร่งทางวัฒนธรรมเป็น
สิ่งที่เป็นไปได้ก็คือ การพัฒนาชนบทโดยพระสงฆ์ผู้นำ
ชุมชนที่เริ่มมีการทำกันอย่างจริงจังเมื่อราวยี่สิบปีที่ผ่านมา
การพัฒนาดังกล่าวนี้นี้ไม่ใช่การพัฒนาเศรษฐกิจอย่าง
ที่เข้าใจกันเมื่อกล่าวถึงคำว่าพัฒนาในสังคมทุนนิยม
หากแต่เป็นการระดมสติปัญญาพื้นบ้าน สร้างความรู้สึ
กแห่งความห่วงใยกัน (ซึ่งในที่นี้หมายถึงรวมเอาทุกอย่างเข้าไว้
ด้วยกันไม่ว่าจะเป็นศิลปวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ
วิถีชีวิตและเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นความ
เจริญงอกงาม) ผลสมผสานกับการใช้ระบบเศรษฐกิจ
กึ่งประการที่ทำให้ชุมชนพื้นฐานนั้นเป็นอิสระจากระบบ
นิยมประเทศและทุนนิยมโลกในระดับหนึ่ง ซึ่ง

เพียงพอจะให้ผู้คนในสังคมพื้นฐานนั้นมีชีวิตความเป็น
อยู่ที่เป็นสุขสงบตามควรแก่อัตภาพ ตัวอย่างระบบ
เศรษฐกิจแบบที่กล่าวมานี้ก็เช่นการเลิกระบบเกษตรกรรม
แบบผลิตเพื่อขายทั้งหมด มาเป็นระบบเกษตรกรรมแบบ
พึ่งพาตนเอง (ตัวอย่างเฉพาะของระบบเกษตรกรรม
แบบนี้ก็เช่นการทำไร่นาสวนผสม การใช้วิธีการทาง
ธรรมชาติทดแทนเทคโนโลยีที่ต้องลงทุนสูง เป็นต้น)
งานพัฒนาเหล่านี้แม้จะยังไม่ถึงขั้นจะกล่าวได้อย่าง
เต็มที่ว่าประสบความสำเร็จ แต่สิ่งหนึ่งที่อาจยืนยันได้
ก็คือ หลายชุมชนที่พัฒนาไปในทิศทางใหม่นี้ผู้คนมี
ความสุขแก่อัตภาพ ไม่เป็นหนี้เป็นสิน ไม่เครียดกับชีวิตที่
ไร้หลักประกัน ผู้คนไม่ต้องอพยพเข้าไปขายแรงงานใน
เมือง หมู่บ้านมีสภาพเป็นหมู่บ้าน (ไม่ใช่หมู่บ้านร้าง
ที่เหลือเพียงคนแก่และเด็กที่ไม่สามารถเข้าไปขายแรงงาน
ในเมืองได้อย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน) มีชีวิตชีวา มีวิญญาณ
ความเป็นชุมชน หากเราสามารถสร้างชุมชนในลักษณะ
ดังกล่าวนี้ให้ขยายออกไปมากขึ้น หมู่บ้านเหล่านี้จะเป็น
พลังที่เข้มแข็งในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น
ทุนนิยมโลกจะเข้ามาบีบคั้นไม่มาก การที่ชุมชนพื้นฐาน
เข้มแข็งจะเป็นตัวค่อย ๆ ปรับระบบทุนนิยมของประเทศ
ให้เอื้อประโยชน์มากยิ่งขึ้น วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
ก็จะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย^{๖๖}

สรุป

พุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์ประกอบด้วยมิติต่าง ๆ
ด้านความต้องการที่ซับซ้อน การถามว่ามนุษย์เกิดมา
เพื่ออะไร มนุษย์ต้องการสิ่งใด ไม่ใช่คำถามที่อาจตอบ
ได้ง่าย ๆ สังคมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้ลดทอน
มิติที่หลากหลายซับซ้อนภายในตัวมนุษย์ลงเหลือเพียง
ไม่กี่มิติที่แห้งแล้งตายซาก คนในสังคมทุนนิยมมีชีวิต
อยู่เพียงเพื่อจะตื่นนอนในตอนเช้ามีด ตะเกียบตะกั่ว
ฝ่าการจราจรที่แออัดไปทำงานที่แสนจะน่าเบื่อหน่าย
จำเจตกเย็นก็ตะเกียบตะกั่วฝ่าการจราจรที่แออัดกลับมา
ที่บ้าน กินข้าว ดูโทรทัศน์แล้วก็เข้านอนเพื่อจะได้ตื่น

ทันเวลาเข้ามิดของวันทำงานใหม่ นี่คือวัฏจักรที่จำเจ นำเปื้อนนายที่มนุษย์ในสังคมทุนนิยมจำเป็นต้องยอมรับสภาพอย่างไม่ว่าจะหนีไปทางใด

การจะหนีไปจากอิทธิพลของวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ทุนนิยม และบริโภคนิยมที่สร้างความเสียหายแก่สังคมสมัยใหม่ไม่ใช่งานที่ทำได้ง่าย ๆ จะอย่างไรก็ตามเมื่อมองโดยรวมแล้ว สังคมไทยอาจกล่าวได้ว่ายังไม่ก้าวกล้าไปจนถึงภาวะที่ปัญหาต่างๆ ไม่อาจแก้ได้แล้ว เรายังมีชุมชนพื้นฐานที่รอการรื้อฟื้น ยังมีทรัพยากรพอให้ใช้สอยได้ตลอดไปหากมีระบบการจัดการที่เหมาะสมในการนี้พุทธศาสนาจะเป็นความหวังหนึ่งที่จะช่วยให้เราอบอุ่นวิกฤตการณ์ที่กล่าวมาข้างต้น

จะอย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่เราควรตระหนักก็คือวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไม่ใช่สิ่งเลวร้ายในตัวเอง (แม้ว่าโดยส่วนตัวผู้เขียนจะเชื่อว่าเทคโนโลยีที่เป็นกลางไม่มี แต่คำว่าไม่เป็นกลาง ไม่ได้แปลว่าไม่ดี การไม่เป็นกลางนั้นมีความหมายเพียงว่าสามารถส่งผลกระทบต่อสังคมในทางดีก็ได้ ในทางเสียก็ได้ สุดแต่ปัจจัยแวดล้อม) เมื่อกล่าวถึงที่สุดแล้ว วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็คือ

ผลงานจากสมองของมนุษย์ พุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์สามารถแก้ปัญหาทุกอย่างที่ตนสร้างขึ้นได้ สิ่งที่เราควรสนใจคือทำอย่างไรวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจึงจะเอื้อประโยชน์แก่มนุษย์

บทความนี้แม้จะมุ่งเสนอทางแก้ปัญหาจากมุมมองของพุทธศาสนา แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าในความคิดของผู้เขียน พุทธศาสนามีคำตอบและวิธีการจัดการกับปัญหาต่างๆ ในสังคมครบถ้วนแล้ว อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาก็คือศาสนาที่เกิดขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายเฉพาะคือการหาทางพ้นทุกข์จากโลกทางกายภาพนี้ เมื่อผู้เขียนเสนอว่าพุทธศาสนาเสนอคำตอบต่อเรื่องเหล่านี้ไว้อย่างนั้น อย่างนั้น บางครั้งคำตอบที่พุทธศาสนาให้นั้นอาจเป็นเพียงหลักการหรือคำเตือนสติกว้างๆ เท่านั้น วิธีการเฉพาะสำหรับจัดการกับปัญหาในกรณีเช่นนี้ย่อมเป็นเรื่องที่เราจะต้องคิดค้นแสวงหากันไป และในการแสวงหาหนทางเพื่อไปให้พ้นจากความกดดันของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เป็นโทษนั้นเราอาจต้องใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนั้นเอง หากแต่เป็นวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เหมาะสมและมีคุณธรรม

การอ้างอิง

๑. Bertrand Russell, *The Impact of Science on Society* (London : Unwin Paperbacks, 1990), chapter 7.
 ๒. Ibid., chapter 2.
 ๓. ระวี ภาวิไล และมารค ตามไท, 'พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ บทเสวนาว่าด้วยอิทธิพลและผลกระทบของวิทยาศาสตร์ต่อพุทธศาสนา,' *พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๓๗, หน้า ๑๖.
 ๔. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.
 ๕. Karl Marx, *Capital*, vol. I, part IV chapter XV.
 ๖. Michael Shallis, *The Silicon Idol* (Oxford : Oxford University Press, 1984), chapter VI.
- คำแปลภาษาไทยดู ไมเคิล ชาลลิส, *วิพากษ์คอมพิวเตอร์ เทวรูปแห่งยุคสมัย*, แปลโดย พระไพศาล วิสาโล และสมควร ฝั่งาม (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓).

๗. Albert Einstein, 'On the Method of Theoretical Physics,' in Albert Einstein, *Ideas and Opinions*, tr. Sonja Bargmann (New York: Bonanza Books, 1984), p. 270.

๘. D.T. Suzuki, 'Lectures on Zen Buddhism,' in D.T. Suzuki, Erich Fromm and Richard De Martino, *Zen Buddhism and Psychoanalysis* (New York: Harper & Row, 1970), p. 7.

๙. สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙ ข้อที่ ๑๗๑๒.

๑๐. มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓ ข้อที่ ๙๔. การขยายความทฤษฎีความรู้ของพุทธศาสนาตรงนี้ดู K.N. Jayatilleke, *Early Buddhist Theory of Knowledge* (London: George Allen & Unwin Ltd., 1963), pp. 351-368.

๑๑. วิสุทธีมรรค เล่มที่ ๓ ปัญญาบท.

๑๒. รุฬมาลุงกโยวาทสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓ ข้อที่ ๑๔๗-๑๕๒.

๑๓. ที่เป็นเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่าพุทธศาสนาไม่มีจุดยืนที่แน่นอน บทบาทของพุทธธรรมในกรณีนี้อาจเปรียบเทียบกับ บทบาทของระบบจริยศาสตร์ของค่านิยมที่เสนอหลักการโดยไม่ระบุรายละเอียด ระบบจริยศาสตร์ของค่านิยมตามที่กล่าวมานี้ดู Immanuel Kant, *Foundations of the Metaphysics of Morals*.

๑๔. ระหว่างที่เขียนบทความนี้ เป็นช่วงที่ประเทศไทยกำลังจะเลือกตั้งผู้แทนราษฎรทั้งประเทศ มีนักการเมืองระดับนำทั้งที่เคยเป็นผู้นำระดับนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีจำนวนหนึ่งออกโทรทัศน์ตอบข้อซักถามของสื่อมวลชน เมื่อถูกถามเรื่องการทุ่มเทงบประมาณมหาศาลเพื่อแก้ปัญหาจราจรในกรุงเทพโดยสื่อมวลชนตั้งข้อสังเกตว่าอาจเป็นความไม่เป็นธรรมสำหรับคนต่างจังหวัด นักการเมืองเหล่านี้จะตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า เราต้องให้ความสำคัญแก่กรุงเทพเป็นอันดับแรกเพราะกรุงเทพคือศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของประเทศ ทศนะดังกล่าวนี้สะท้อนโลกทัศน์ทางการเมืองของนักการเมืองไทยได้ค่อนข้างชัดเจนว่าเป็นอย่างไร กรุงเทพเป็นศูนย์กลางของเศรษฐกิจจริง ไม่มีใครเถียง แต่ปัญหามีว่าใครคือผู้ได้ผลประโยชน์จากศูนย์กลางทางธุรกิจที่ว่านี้ เมื่อพิจารณาจากตรงนี้ เราจึงจะตอบคำถามเรื่องความยุติธรรมที่กล่าวถึงข้างต้นได้

๑๕. John Locke, *Two Treatises on Civil Government*, Part II chapter 13.

๑๖. ผู้สนใจรายชื่อพระนักพัฒนาในประเทศไทยอาจดูได้จากเอกสารเช่น นรเศรษฐี พิสิฐพันธ์ และศักดิ์ ประสานดี, บรรณาธิการ, *ทำเนียบพระสงฆ์นักพัฒนาภาคอีสาน*, คำนำโดย ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ร่วมกับสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔). เอกสารเล่มนี้ นอกจากจะให้รายชื่อพระสงฆ์นักพัฒนาอีสานจำนวนถึง ๔๔ รูป ยังให้รายละเอียดเกี่ยวกับการทำงานของท่านเหล่านี้พอสมควร